

Det du bør vite om

Europas filosofihistorie

(og litt til)

Stig Tore Aaberg

Innhold

Innledning	3
De lange linjene i filosofihistorien	4
Antikken.....	5
TIDLIG ANTIKK.....	5
Demokrit.....	11
SENANTIKK - romertid og nytestamentlig tid	13
Middelalderen	15
Gudsbevis.....	19
Renessansen.....	21
Opplysningstiden	29
Romantikken.....	34
SØREN KIERKEGAARD (1813-55)	36
1900-tall, postmodernisme, og til i dag.....	43
Kristen filosofi i nyere tid	53
Norsk filosofi	55
Litt om logikk.....	62
Noe å filosofere på... ..	66

Innledning

Kompendiet er skrevet med tanke på filosofi-delen av faget *Religion og etikk* på vg3 (REL 1-01), som et tillegg for den over middels interesserte elev. Det forsøker bl.a å presentere noen viktige filosofer, trekke noen lange linjer, og peke på noen kjennetegn ved viktige perioder i europeisk filosofihistorie.

Det har blitt til ved Drottningsborg i Grimstad, en kristen videregående skole, og et viktig anliggende har vært å løfte fram den *religiøse* tradisjonen som filosofi ofte har vokst ut fra, et aspekt som til dels blir neglisjert og avfeid i noen fagfilosofiske miljøer. Slik skapes en falsk motsetning mellom religion og filosofi. Med dette håpes det på å skape interesse for å tenke selv, og frimodighet til å utfordre tanker i vår tid, også for den som bekjenner kristen eller religiøs tro. Det er mange gode forbilder fra historien! Og et spørsmål underveis kan jo være: *Hva skjer når Gud forsvinner ut av filosofien?*

Innholdet er formet ut fra undervisning, samtaler med elever, kolleger, kjente og kjære, og personlig interesse for grubling og lesing. Det er derfor vanskelig å peke ut konkrete kilder, men viktige inspirasjoner har vært f.eks Edward Fesers «*Five Proofs of the Existence of God*», Edward Craigs «*Philosophy, A Very Short Introduction*», tidsskriftet *Theofilos*, diverse diskusjonstråder på Facebook-gruppen *Apologetikk Norge*, nettsteder som *filosofi.no* osv. Skulle noe være uklart så trigger det formodentlig ytterligere studier hos leseren!

Kierkegaard-delen er skrevet sammen med *Håvard H Bamle*.

Grimstad 2019 - Copyright? For intet har jeg fått det... :-)

De lange linjene i filosofihistorien

6 hovedspørsmål

1. Hva er årsaken bak alt? (opprinnelse / orden / kosmologi)
2. Hva er virkelig? (virkelighetsoppfatning / ontologi)
3. Hva kan vi vite? (erkjennelsesteori / epistemologi)
4. Hva er et menneske? (menneskesyn)
5. Hva er godt / det gode (etikk)
6. Hva er vakkert? (estetikk)

3 hovedsyn på virkelighet

1. Materialisme – virkeligheten er bare det fysiske
2. Idealisme – den forutgående abstrakte ideen om noe er mer virkelig enn det materielle objektet
3. Dualisme – virkeligheten består av både forutgående ideer og materielle objekt

2 hovedkilder til kunnskap / erkjennelse

1. Rasjonalisme – det finnes forutgående ideer, som kan gi kunnskap og erkjennelse gjennom *fornuften*
2. Empirisme – det finnes ingen forutgående ideer, og observasjon ved *sansene* er eneste vei til kunnskap

2 hovedsyn på mennesket

1. Naturalisme – mennesket er bare natur
2. Humanisme – mennesket er natur og ånd

Resten av filosofien er (stort sett) variasjoner over disse.

Antikken

TIDLIG ANTIKK

Perioden går ca fra 800 f.Kr til nytestamentlig tid.

I antikken dreide mye av diskusjonen innen *kosmologi* og *ontologi* seg om forståelsen av begrepet «**Logos**» (gr: ord), som ble ansett som *verdens evige struktur*, og prinsippet for liv som forårsaker, styrer og opprettholder alt annet. Ifølge Heraklit er erkjennelsen av Logos lik visdom. Men hva er det? Inn i denne konteksten forkynner Johannes om Jesus:

«I opphavet var Logos (Ordet), Logos (Ordet) var hos Gud, og Logos (Ordet) var Gud» (Joh 1,1)...

Homer (ca 800-tallet f.Kr) var dikter, og kjent for verkene:

- Iliaden – handler om de trojanske krigene
- Odysseen – handler om kongen Odyssevs (Ulysses) som kjempet i de trojanske krigene, men som vi her følger i hans lange reise hjem

Homers innflytelse på filosofien kommer ved at de litterære verkene framstiller den greske gudeverden. Det er disse mytiske fortellingene mange antikke filosofer former sin filosofi ut i fra, eller i opposisjon til. Hovedtrekk i gresk mytologi er:

Zevs er den høyeste himmelguden (= Jupiter i romersk mytologi). Bor på fjellet Olympos. Gud for vær, torden, huset, ilden, frihet og rettferdighet

Han er sønn av Kronos og Rhea, og er derfor ikke evig. Gjør opprør mot sin far

Han er også bror til Poseidon og Hades

Gift med sin søster Hera, og har barn med en mengde andre kvinner, både guder, mennesker og halvguder

Noen av barna er gudene Ares, Apollon, Artemis, Afrodite, Athene, Hermes, Dionysos og Hefaistos

Thales (ca 600-tallet f.Kr) var en av «*de 7 vise menn*», syv menn fra 600-tallet kjent for sin visdom. Studerte geometri i Egypt, og regnes som Vestens første vitenskapsmann, og grunnlegger av *naturfilosofien*. Han søkte naturlige i motsetning til mytologisk-religiøse forklaringer. Kjente sitat:

- «Alt er vann», dvs alle tings grunnstoff
- «*Kjenn deg selv*» (*filosofens «1. bud»*), som han også anså som det vanskeligste å oppnå
- *Gud er det eldste av alt, for han har ingen fødsel*
- *Tre egenskaper jeg takker Skjebnen for: At jeg er født 1) som menneske og ikke dyr, 2) som mann og ikke kvinne, og 3) som greker og ikke barbar*

Bias fra Priene (tidlig 500-tallet f.Kr) var også en av «*de 7 vise*», og kanskje den fremste. Kun enkelte sitat er kjent i dag:

- *Alle mennesker er onde*
- *Jeg bærer alt mitt med meg* – (dvs visdommen, som er mer verdt enn det materielle)

Pythagoras (ca 500-tallet f.Kr) er i dag kjent som matematiker, og særlig for Pythagoras læresetning: $a^2 + b^2 = c^2$ (*som strengt tatt hadde vært kjent i over 1000 år...*), men var i samtiden like kjent som mystiker og esoterisk filosof, og forkynte en slags

panteisme. Lærte at universet kan forstås ut fra *hele tall* og *gyldne snitt*, at alle objekt hadde sin egen vibrasjon og «lyd», og at universet blir holdt oppe av roterende krystaller.

Menneskesjelen er evig og guddommelig, men fallen og tilskitnet av verden, og fanget i den fysiske kroppen. Han trodde på reinkarnasjon til både menneske- og dyrekropper, og var derfor vegetarianer. Gjennom div ritualer, som bruk av musikk, kunne man leve i harmoni med matematikken og «musikken» i universet, og slik bryte ut av gjenfødselen.

Anekdote: Hans disippel Hippiasos forsøkte å finne kvadratrotten av 2, som brøt med Pythagoras prinsipp om hele tall. Det ble oppfattet som kjetteri, så han ble kastet på havet av de andre disiplene, og druknet...

Heraklit (4-500-tallet f.Kr) var naturfilosof, og skrev verket *Om naturen*. Heraklit lærte at *alt flyter (panta rhei)*, at verdens og virkelighetens grunnleggende tilstand er evig forandring (*kan man da vite noe sikkert...?*). «Den evige ild» er urstoffet som alt er oppstått fra, og blir oppløst i.

Individualist, grinebiter og autoritetskritiker, med stor innflytelse på stoisk filosofi. Han var plaget av væskeansamling i huden, og gravde seg ned i kumøkk som skulle fordampe væsken. Og der endte han sine dager... Noen kjente utsagn er:

- *Man kan ikke to ganger gå ned i samme elva*
- *Krigen er far til alle ting, dvs forandring bygger på motsetning (a la tese – antitese – syntese Hegel)*

Parmenides (4-500-tallet f.Kr) representerer motparten til Heraklit, og hevder at verden er evig og uforanderlig. Forandring er umulig fordi ingen ting kan bli til av ingen ting.

Dvs ingen ting kan begynne å eksistere, og ingen ting kan slutte å eksistere. Det som er, det *er!* Opplevelsen av forandring er derfor bare et sansemessig bedrag, en illusjon. Tomrom er også umulig, for ingen ting kan være ingen ting, og det som ikke *er*, kan ikke ha utstrekning i rom. Han lærte en slags *monisme*, at hele tilværelsen er èn, udelelig kule.

Protagoras (tidlig 400-tall f.Kr) hevdet bl.a at dyder ikke kan læres, for det er en gave fra gudene. Ontologien bygde på en tidlig variant av *fenomenologi*, som betyr at vi bare kan ha kunnskap om fenomenene slik de viser seg for oss gjennom sansene, og ikke om «den egentlige virkelighet». Hans mest kjente sitat er:

Mennesket er målestokken for alle ting

«Mennesket» betyr for Protagoras at hver enkelt er sin egen målestokk, ut fra ønsker, behov og erfaringer. Utsagnet har blitt et prinsipp for humanistisk tenkning og etikk, men Platon kritiserte det også for å åpne opp for relativisme: Hvilken målestokk skal da evt mennesket måles mot?

Sokrates (470-399) grunnspørsmål var: Hvordan leve et godt liv som et godt menneske? Den «*sokratiske metode*» for å finne svar på dette er å stille spørsmål ved alt, og ikke ta noe for gitt. Første steg mot denne visdom er å erkjenne alt du *ikke* vet. Han forutsatte at evig godhet og sannhet finnes, og til dels kan gripes med fornuften.

Etikken forholder seg til en «høyere lov», hevet over individuelle behov, og bygger til dels på plikt-tenking. Plikten retter seg mot både medmennesker, guder, myndigheter, og vår egen samvittighet. Derfor kunne han f.eks ikke rømme fra fengsel mens han ventet på sin dødsdom (*selv om han kunne*), for det ville bl.a bryte den samvittighets-kontrakten han frivillig hadde «inngått» med staten ved å bosette seg i Athen.

Sokrates oppfattes av noen til å argumentere mot Guds eksistens. Han stiller derimot bare spørsmål ved om de lunefulle og «lyst-styrte» greske gudene kunne være opphav til evig sannhet. Tanken om Gud bestrider han ikke, og han snakker både om «*vår Far og Skaper*», og om «*en mann fra Gud*» som skulle komme og vise oss den sanne visdom...

Platon (427-347) var elev av Sokrates, og grunnla sin egen skole, Akademiet i Athen. Han utformet sin lære gjennom dialoger, og det er i disse skriftene vi møter Sokrates.

Virkeligheten består av ideer som utgangspunkt for tingene i verden. Den fysiske virkeligheten er foranderlig, men etter grunnleggende orden og sammenheng. Ideene er derimot evige, uforanderlige og usynlige. Den sansbare verden avspeiler den fullkomne ideverden (dualisme), men på en ufullkommen, foranderlig måte. Erkjennelse av ideene er mulig ved fornuften, og det sansbare ved sansene. Han uttrykker dette bl.a i *Hulelignelsen*: Det materielle er bare skyggebilder av solen, ufullkomne etterligninger av det godes idé.

Mennesket har en udødelig sjel og et forgjengelig legeme, og er av naturen godt. Onde gjerninger skyldes uvitenhet. Den som vet det rette, gjør det rette. Legemet er tredelt: hode, bryst, underkropp, og sjelen er tilsvarende tredelt: fornuft, vilje, begjær. Evige etiske dyder er visdom, mot, og måtehold.

Hans *Idealstat* deles i tilsvarende tre klasser: filosofer, krigere, arbeidere. Filosofene er «hodene» som styrer med fornuften. Samfunnet blir best når alle gjør det de er gode til, og på det grunnlag praktiserte han også likestilling mellom kjønnene.

Platon hevder at menneskets tre viktigste moralske plikter er å erkjenne det guddommelige, vise omsorg for verden, og avstå fra bestikkelser. Han har ingen tydelig forestilling om en personlig, monoteistisk gud, men helt klart en forståelse av «gudenes» delaktighet i skapelsen av kosmos. Ide-læren hans

forutsetter også en form for guddommelig opphav, men han erkjenner som Sokrates at det er vanskelig å plassere dette opphavet hos de lunefulle greske gudene. Han ser heller for seg en skapergod (*demiorgos*) som arbeider for menneskenes beste, som bl.a beskrives som «*et bilde av evighet*».

Denne tanken ligger til grunn for hans **henologi / enhetslære**, som er det som går forut for ontologien / metafysikken. Ontologi er det som er *erkjennbart* om virkeligheten gjennom erfaring med sansene, eller forståelig med fornuften. Ideer og materie tilhører det ontologiske. Men ideene må ha opphav i *noe / noen*... Dette *noe* lar seg ikke nødvendigvis erfare, forstå, eller beskrive; det er *uerkjennbart*, men det *må* ifølge Platon være der! Dette er læren om *Det Ene / Den Ene* som er opphav til alt annet. *Enheten* står i kontrast til *Annetheten*, som er alt det andre, det skapte som vi finner innen ontologien. I denne forestillingen ligger koblingen mellom det religiøse og det filosofiske som har fulgt mange filosofer senere.

Aristoteles (384-322) var elev av Platon, og lærer for Aleksander den Store.

Virkeligheten består av form og stoff, som er både det vi ser, og ideen som ligger i tingen selv. *Form* er ideen (f.eks katt), og ulikhet i stoff gjør at vi kan skille tingene (f.eks to katter). *Stoff* er grunnlaget for forandring / vekst, og forandring er virkeliggjøring av en tings potensiale. Regelen er at ingen ting kan bli noe det ikke har potensiale til å bli!

Han deler tingene inn i tre «nivåer av liv». Både mennesker, dyr og planter kan vokse, men mennesker og dyr kan også sanse. Men bare mennesker kan tenke. *Fornuften* er derfor menneskets særpreg. Kunnskap om verden kommer gjennom sansene, og bearbeiding av sanseintrykkene ved fornuften. Kunnskapen må begrunnes i trinnvise logiske slutninger (syllogismer), der sanne premisser vil gi sanne konklusjoner.

Aristoteles nivådeling åpner for rangering, som han bl.a anvender i synet på kjønn. Kvinner er lavere rangert pga dårligere tenkeevne enn menn. Mennesket i seg selv er godt, og moralske egenskaper ligger i mennesket selv. Målet er å virkeliggjøre potensialet sitt, dvs *selvrealisering*.

Etikk er å utvikle gode *vaner*, eller *dyder*, som hjelper oss å nå målet for *det gode liv* og *sjelelig lykke*. «Du er det du gjentakende gjør», ifølge Aristoteles. Dydene = måtehold, eller *middeelveien* mellom lastene; ikke for mye, ikke for lite. Etikken bygger på erfaring, og er derfor delvis relativ. Å skape det gode samfunn ved bruk av fornuften er menneskets mål.

Gud er ikke sentral i Aristoteles filosofi, men et sted i kosmos forutsetter han *Den Første Beveger* (*The Unmoved Mover*) som årsak til alle ting (*jamf Platons henologi*). Han blir derfor tilskrevet opphav til *det kosmologiske (aristoteliske) gudsbevis*.

Demokrit (3-400-tallet f.Kr) sin lære er kjent som *atomisme*: Universet er evig, og styres av atomenes bevegelser, kollisjoner og sammenfiltringer i det tomme rom. Han endte opp i en form for *determinisme*, en forutbestemmelse av alle ting styrt av atomenes formålsløse bevegelser og kollisjoner, som i prinsippet avviser ideen om fri vilje (*men hvordan tenke slike tanker hvis fri vilje ikke eksisterer...?*).

Zenon (2-300-tallet f.Kr) var også elev av Platon, og medelev med Aristoteles. Han underviste i søylegangene, *stoaen*, ved agoraen (torget) i Athen, hvilket gav opphav til navnet på hans filosofiske retning, **stoikerne**. For Zenon er ilden det grunnleggende element, som for Heraklit. Han hadde en panteistisk gudsforståelse, som vil si at universet = Gud.

Målet er lykke, som vil si å leve i samsvar med den universelle fornuft, Logos. Veien dit er kunnskap, og å leve i samsvar med kunnskapen i et dydig liv. Innsikt i verdensorden gir mennesket

styrke til å beholde sinnsroen (*apatien*) i møte med likegyldige ting (*adiafora*) som makt, penger, sykdom, ulykke o.l.

Zenon vektla menneskehetens enhet og verdien av dydighet, som for Oldkirken gav et samsvar med kristen etikk. Stoikerne er kjent fra Apgj 17 og Paulus tale til athenerne på Areopagos. Kanskje er det disse som «*vil høre mer en annen gang*»?

Epikur (2-300-tallet f.Kr) var elev av Demokrit, og videreførte hans atomisme. Universet er evig, og styres av atomenes bevegelser, men han deler ikke Demokrits determinisme. Mennesket kan velge! Men alt er materielt, der er ingen gud, og døden er det siste. Han formulerte det ondes problem: «*Hvordan kan en fullkommen gud ha skapt en ond verden*»?

Lykke og nytelse i dette livet blir derfor målet. Men han skilte mellom to former: *Kinetiske* nytelse er kortvarig dekning av lyster og fysiske behov. *Statisk* nytelse er varig, men kun *fravær av lidelse* er varig, så dette er den sanne nytelsen.

Hans ideer om nytelse kan finnes igjen i *hedonisme* og *utilitarisme*. Samtidig er Epikur mer *altruistisk*. Å bidra til det gode for andre er mer varig enn å bare tenke på seg selv. Han la derfor stor vekt på vennskap (mer enn familie) som kilde til lykke, og levde selv i et slags kollektiv med sine venner.

Han grunnla epikureismen, og tillot kvinner å studere ved sin skole, *Hagen*. Epikureerne møter vi også i Apgj 17 i forbindelse med Paulus Areopagos-tale. Dette er sannsynligvis de som spottet når Paulus talte om oppstandelsen fra de døde.

SENANTIKK - romertid og nytestamentlig tid

Perioden kan regnes fra NT-tid til Romerrikets fall ca 500 e.Kr. Filosofien viderefører ideer fra antikken, men et særtrekk er sammensmeltingen med mer religiøst pregede ideer.

Kristen filosofi tok særlig utgangspunkt i Platons **henologi** og erstattet *Den Ene* med Gud Fader, og forkynte Jesus Kristus som **Logos**. Den slår fast at den transcendent, uerkjennbare Gud ikke lenger er uerkjennbar, men har ved inkarnasjonen manifestert seg selv i kjøtt og blod i menneskenes verden!

Her ser vi på noen navn og retninger fra perioden:

Justin Martyr (ca 100-165) underviste i Efesos, Alexandria og Roma. Han var godt skolert i datidens filosofi, men fant den utilfredsstillende. Ble kristen som 30-åring etter å ha lest Bibelen, og blitt inspirert av de kristne martyrene. Hans største interesse innen filosofien var sannhetsbegrepet. Han var den første som gav et systematisk, filosofisk forsvar for den kristne tro («Apologien»), og bidro til å forme kirkens teologi om begrepet *Logos*. Om Skapelsesberetningen argumenterte han interessant nok for å ikke forstå skapelsesdagene bokstavelig som 24-timers dager, men som lengre skapelsesperioder. Han led martyriet i Roma sammen med seks av sine elever.

Skeptisismen kommer i mange «grader», fra de som helt avviser ideen om universell sannhet, til de som anser den som vanskelig å finne. Fellesnevneren er skepsis til at vi med sanser og fornuft er i stand til å erkjenne sannhet. Skeptisisme omfatter derfor alt fra å avvise tanken om Gud, som ateisme, til skepsis som en filosofisk metode for å etablere sannhet gjennom *kritisk tvil*. Romeren **Cicero** regnes som skeptisist.

Kynismen tar utgangspunkt i at egoisme er menneskets grunnleggende motivasjon for handling. Egoisme ødelegger derimot dømmekraft, leder til dårlige valg, og forårsaker lidelse. Alt begjær etter rikdom, makt og ære må derfor temmes gjennom disiplin og trening. Målet for livet er et enkelt, asketisk, og dydig liv i harmoni med naturen. **Diogenes** regnes som en av grunnleggerne, og han levde i en tønne på gata i Athen. Påvirket senere asketiske ideal innen kristendommen.

Nyplatonismen ble grunnlagt av **Plotin** på 200-tallet. Ham hentet ideer fra Pythagoras og Platon sine idé-lære i kombinasjon med en panteistisk gudsforståelse og orientalske religiøse ritualer. Han har klare fellestrekk med gnostisisme, og med dagens nyreligiøsitet. La stor vekt på Platons *henologi*, men tidvis mer i form av Det Ene enn Den Ene.

Gnostisismen hentet ideer fra bl.a Platon, Aristoteles, nyplatonisme, og religiøse forestillinger fra Egypt og Iran. Den lærte en skarp dualisme, dvs skille mellom ånd og materie. Menneskets sjel tilhører den evige, åndelige verden. Kroppen og det fysiske tilhører den forgjengelige, tilskitnede verden. Frelse er å frigjøre sjelen fra kroppens fengsel, som skjer gjennom åndelig innsikt og kunnskap (*gnosis*). Påvirket (*dessverre!*) noen av de asketiske ideal innen kristendommen.

Middelalderen

Middelalderen er ca perioden fra Romerrikets kollaps på 4-500-tallet til Renessanse og Reformasjon på 1500-tallet. Middelalderen blir ofte framstilt som en mørk tid for vitenskap og filosofi, men det stemmer ikke! Under overflaten av religiøse og politiske maktkamper foregikk en stor virksomhet innen klostervesenet på et bredt felt av vitenskaper og kunstarter som la grunnlaget for både Renessansen og Opplysningstiden. Filosofien bestod både i å oversette og gjenoppdage antikkens filosofi, og i å integrere kristne trosdogmer med ny kunnskap inne naturvitenskap, utforsking av verden o.l.

Middelalderen var derfor en fruktbar periode hvor mange av strømningene som preget de etterfølgende periodene ble utviklet. Alle de ulike retningene av dagens filosofi var en del av middelalderens filosofi. Religionsfilosofi ble f.eks utviklet i middelalderen, og mange av spørsmålene som definerte emnet er aktuelle i dag.

Problemer som ble diskutert gjennom hele perioden er forholdet mellom tro og fornuft, Guds eksistens og vesen, ontologi / virkeligheten, erkjennelsesteori / epistemologi, logikk osv. Filosofien var preget av teologien, men ved hjelp av filosofiens metoder og prinsipper. Bl.a Aristoteles systematiske tenkning stod sterkt.

Middelalder og etterfølgende perioder kan forenklet skilles slik:

- Middelalder: *Tro for å forstå*
- Renessanse: *Forstå for å tro*
- Opplysningstid: *Forstå som motsetning til tro*

Noen navn og retninger fra Middelalderen

Augustin av Hippo (354 – 430) er primært teolog, men også filosof. Han regnes som far til den systematiske teologien, nettopp pga at fornuften gir oss mulighet til å forstå *noe* om Gud. Hans drøfter spørsmål som sannhet, Gud, menneskets natur, historiens mening, og staten. Hans syn på *tro vs fornuft* var i rekkefølgen først tro, deretter søke forståelse. Tusen år senere påvirket han moderne filosofi som f.eks Descartes, og var avgjørende for Luthers «*reformatoriske oppdagelser*».

Et viktig bidrag til humanistisk idè- og samfunnsutvikling i Vesten er boken *Guds By*, der alle mennesker tilskrives lik verdi og rettigheter. Dette til forskjell fra «menneskenes by» der man deles etter etnisitet, sosial bakgrunn, økonomi osv.

Boëthius (480 – 525) var en kristen filosof med stor påvirkning, ikke minst ved at han fikk bevart og oversatt bl.a Aristoteles verker til latin. Boëthius mest populære verk er «*Filosofiens trøst*», som han skrev i fengsel mens han ventet på å bli henrettet, mistenkt for å støtte Øst-riket i Bysants.

Skolastikken er den akademiske bevegelsen som kom etter *Karl den Store* i 787 beordret skoler ved alle kloster i riket. Disse ble senter for middelalderens kunnskapsutvikling. Virkningen forsterkes på 1000-tallet ved gjenoppdagelsen av gresk filosofi, astronomi og matematikk via den muslimske verden, som hadde fått det via Østens kirker etter at kunnskapen gikk tapt i vest etter Romerrikets fall.

Anselm av Canterbury regnes som grunnlegger av skolastikken, og hans forsvar av troen bygde på forsoning av tro og fornuft. Han er bl.a kjent for sitt ontologiske gudsbevis:

- Hvis det er mulig at et maksimalt allmektig vesen eksisterer, så eksisterer Gud (for *eksistens* vil være blant hans allmektige egenskaper)
- Det er mulig at Gud eksisterer
- Derfor eksisterer Gud

Thomas Aquinas bygde på Aristoteles filosofi, og la stor vekt på fornuften. Hvis Gud er fornuftens opphav så må han til dels kunne forstås, beskrives og erkjennes med fornuften. Han ga bl.a en syntese av fornuft og argumentasjon, og jobbet mye med erkjennelses-teoretiske emner. Han er mest kjent for sine 5 gudsbevis, eller veier til Gud. De går omtrent ut på følgende:

1. Argumentet om den ubevegede beveger: Ingen ting begynner av seg selv, og Gud er den første beveger
2. Argumentet om den første årsak: Alt har en årsak, for ingen ting blir til av seg selv. Gud er den første årsak
3. Argumentet om betingelse: Ingen ting eksisterer av seg selv, men betinger, og er avhengig av noe utenfor seg selv. Gud er den grunnleggende betingelsen
4. Argumentet om gradering: Vi oppfatter ting i kategorier som sant – usant, god – dårlig, rettferdig – urettferdig, vakkert – stygt... Gud er ideal og målestokk for alle ting
5. Argumentet om lovmessighet: Alt har en hensikt, mål, lovmessighet eller mening som ikke kan oppstå av seg selv. Gud er lovgiveren

Aktuelle emner fra Middelalderen

Guds vesen: Hvordan forene egenskaper som allvitenskap, allmakt, kjærlighet, rettferdighet på en logisk konsistent måte?

Det ondes problem: Utfordringen med at en god Gud skaper en potensielt ond verden ble først diskutert *skikkelig* i her.

Fri vilje: Hvordan forklare *guddommelig allvitenskap*, dvs Guds kunnskap om framtiden i forhold til vår egen frie vilje?

Estetikk: For tidens filosofer sto Gud bak alt. «*Fra Gud kommer det lys som er et bilde på guddommen*». Det vakre avspeiler den absolutte skjønnhet i tingenes opphav. Universet er Maximum Lux, det høyeste lys.

Logikk: Middelalderen var en viktig period innenfor logikkens utvikling, som bl.a la prinsippene for vitenskapelige metode.

Om mennesket: Oppdagelser av nye kontinent, folkegrupper, og gjennombrudd innen vitenskap, astronomi og medisin trigget nysgjerrigheten om «hvem er vi, egentlig?»

Erkjennelsesteori: Trenger mennesket hjelp fra Gud i sin tenking? Fra Augustin fulgte det at evige sannheter kommer gjennom opplysning fra det «*guddommelige lys*». Eller kan fornuften gripe dette på egen hånd? Spørsmålet begynte å diskuteres, med ulike teorier om oppfatning av virkelighet, betydningen av språk, ulike mentale tilstander osv.

Kausalitet / årsaksammenheng: Det var en økende grad av matematisk resonnering i filosofien som forberedte moderne vitenskap. Så var det egentlig noe brudd i utviklingen mellom Middelalderen, Renessansen og moderne tid?

Gudsbevis

I kristen filosofi står spørsmålet om Guds eksistens sentralt i ontologien. «Gudsbevisene» ble i stor grad utformet i Middelalderen, og her er tre mye brukte argument:

Kosmologiske / aristoteliske argument (kosmos = opprinnelse)

Spørsmål: Kan noe begynne å eksistere av seg selv fra ingenting?

Varianter av argumentet finnes tilbake Aristoteles med *Den Første Beveger*, og gjennom hele den kristne og europeiske filosofien fra Augustin til reformasjonen. Her ser man først og fremst på årsak-virkning i et lineært forhold, at eksistensen av «noe» må ha *begynt* et sted / en gang. Argumentet er formulert på mange måter, men lyder ca slik:

- Når noe fysisk *endres*, f.eks begynne å eksistere, må det ha en årsak utenfor seg selv
- Universet begynte å eksistere
- Universet må ha en *ikke-fysisk* årsak utenfor seg selv
- Denne årsaken er Gud

Teleologiske / platonske argument (teleos = hensikt, årsak)

Spørsmål: Kan orden og lovmessighet oppstå av seg selv fra kaos?

Argumentet kjent som *Fininnstillingsargumentet*, som bygger på en mengde fysiske betingelser for at liv på jorden er mulig. Her ser man på årsak-virkning i et hierarkisk forhold; at «noe» opprettholdes og *fortsetter* å eksistere, og avhengigheten mellom alle årsaker, betingelser og lovmessigheter som forutsettes for at det skal kunne skje. Argumentet er omtrent:

- Kaos kan ikke ordne seg selv
- Tilværelsen er ordnet
- Det må stå en lovgiver bak tilværelsen som ordner den
- Denne lovgiveren er Gud

Ontologiske argument (ontos = virkelig, å være / er):

Spørsmål: Finnes Gud? (og hvordan må han være?)

Argumentet definere «Gud» som *det maksimalt allmektige vesen*. Dette allmektige vesenet må i tillegg inneha:

- allmektige egenskaper som er bedre å ha enn ikke ha, som f.eks at kjærlighet er bedre å ha enn sjalusi
- allmektige egenskaper som kan eksistere sammen; f.x kjærlighet og rettferdighet, men ikke kjærlighet og hat
- allmektige egenskaper til et logisk maksimum. F.eks er *størrelse* ikke et «logisk maksimum», for vi kan alltid forestille oss noe større, mens *visdom* er, for vi *kan* forestille oss noen som allvitende

Argumentet møter skepsis også i kristen filosofi, men er ca slik:

- Hvis det er mulig at et maksimalt allmektig vesen eksisterer, så eksisterer Gud, for *eksistens* vil være blant hans allmektige egenskaper
- Det er mulig at Gud eksisterer
- Derfor eksisterer Gud

Renessansen

Renessansen betegner gjenoppdagelsen / «*gjenfødselen*» av de klassiske greske ideer og idealer innen filosofi, vitenskap, kunst og arkitektur, selv om de strengt tatt aldri var helt borte i Middelalderen. Det er glidende og overlappende faser mellom periodene, men Renessansen kan spores bakover til en sped begynnelse på slutten av 1300-tallet og helt fram til midten av 1600-tallet. Noen av tendensene vi ser forsterket utover renessansetiden er skillet mellom religion og politikk, mellom tro og fornuft, fokus på individets rettigheter, utvikling av demokratiske prinsipper o.l. Reformasjonen kommer i denne perioden, og reflekterer mange av disse idealene.

Viktige vitenskapelige fremskritt preger perioden, og et trekk er at vitenskapen i større grad former filosofien enn motsatt. Kopernikus plasserte sola i sentrum, Kepler beregnet planetenes elliptiske bane rundt den, Bruno at verdensrommet er uendelig, Galileo Galilei begynte å forstå gravitasjonslovene, og Leonardo Da Vinci gjorde store fremskritt på anatomi og kunnskap om mennesket. Andre hendelser av betydning var oppdagelsesreisene som gjorde verden større, at humanistiske ideer satte større fokus på mennesket, og Reformasjonen som endra teologi, filosofi, politikk og samfunn.

Her nevnes noen filosofer fra perioden, og deres hovedideer som på ulikt vis har preget ettertiden.

Erasmus av Rotterdam (1466-1536)

Erasmus var en av renessansens store kristen-humanister. Han gikk i skole ved et kloster tilknyttet Augustinerne og lot seg senere ordinere til både munk og prest. Han viet likevel

mesteparten av tiden til studier av antikkens språk og kirkefedrenes skrifter. Han studerte i Paris, Oxford og Torino, og var professor i både Cambridge, Brussel, Leuven og Basel.

I hans satiriske bok «*Dårskapens pris*» fra 1509 møter vi den allegoriske figuren *Dårskapen* som lovpriser selvbedrag, hyklersk fromhet, overtro og korrupsjon i den katolske kirkes presteskap, lære og praksis. Lignende kritikk kom frem i påfølgende skrifter. Slik fremmet Erasmus reformatoriske ideer innen den katolske kirke allerede forut for selve reformasjonen, selv om han for egen del forble trofast til kirken livet ut.

Et viktig bidrag er utgivelsen av de bibelske grunntekstene. Andreutgaven av denne *Erasmus-bibelen* lå bl.a til grunn for Luther sin bibeloversettelse i 1521. For Erasmus var det et sterkt anliggende at Bibelen måtte oversettes til folkespråkene.

Martin Luther var svært interessert i å få Erasmus med på laget. De hadde innledningsvis stor beundring for hverandre, men etter hvert dannet det seg derimot et skille mellom dem. Luther var bl.a mer standhaftig og uforsonlig, mens Erasmus ønsket reformer og forsoning. Skillet ble forsterket da Erasmus rettet et litterært angrep på Luther i «*En avhandling om viljens frihet*». Luthers fornektelse av den frie vilje var ifølge Erasmus både overdreven og i strid med kirkefedrenes teologi. Luther svarte med motskriftet «*Om den trellebundne vilje*» i 1525, som har blitt et kjerneskrift innen klassisk luthersk teologi. Dermed var bruddet endelig, selv om de fremmet mange av de samme reformatoriske ideene på hver sine fronter.

Mye av arven etter Erasmus er den humanistiske vendingen bort fra institusjonalisert religion og kunnskap og tilbake til den personlige relasjonen til Gud. *Mennesket er ikke til for religionen, men religionen er til for mennesket*. Tidens største onde var den formalistiske respekten for tradisjoner uten grunnlag i Bibelen. Slik stod han i opposisjon til kirken og alle menneskeskapte regler og ritualer. Gud krever bare at vi skal

elske hverandre! Men han stod også i opposisjon til samtidens filosofi og dens tro på absolutt sannhet, og påstander som at å leve i uvitenhet gjør oss ulykkelige. Sannhet finnes riktig nok, men full sannhet er uopnåelig. Å leve i delvis uvitenhet er derfor en del av det å være menneske, samtidig som dette «*stykkevis og delte*» holder oss i avhengighet til Gud. Lykke, ifølge Erasmus, er oppnåelig for det mennesket som er rede til å være den man er og er skapt til å være.

Livsmotto "*ausculta et perpende*" er beskrivende; *lytte og begrunne*. Rekkefølgen er ikke minst viktig! Til det siste beholdt han troen på en lyttende forsoning mellom splittede kirker og riker. Troen på begrunnet kunnskapen var også stor, og omfattet også kvinnenens muligheter: "*En lesende kvinne er mer lærd enn en konservativ abbed*». Fra dette antyder han også muligheten for kvinnelige prester. Slik står navnet godt til Erasmus-programmet, EUs utvekslingsprogram for studenter. Han erfarte selv verdien av å utveksle kunnskap på tvers av landegrenser i et dypt splittet Europa, og det behovet er ikke mindre i vår tid. I sum kan humanismen hans sammenfattes som jordnær, menneskelig, og opplyst åndelighet.

Machiavelli (1469 – 1527)

Machiavelli trekker et skille mellom religion - politikk / kirke - stat. Hovedverket «*Fyrsten*» er en håndbok for makthavere der fyrsten er en ren politisk leder. Utgangspunkt er et negativt menneskesyn: Vi er styrt av lidenskap og egoisme, og trenger å «holdes nede» for å opprettholde orden i samfunnet.

Makthavere kan derfor ikke følge samme moralske regler som folket. Fyrsten må være grusom, og ta harde avgjørelser til det beste for alle! Han advarer mot barmhjertighet, og foreslår skrekkelige. Bedre å straffe en gang for mye enn en gang for lite! Politisk mål er å opprettholde makt, med alle midler!

René Descartes («Dekart»!) (1596-1650)

Descartes markerer overgangen til en mer «vitenskapelig» filosofi, der vitenskapen er utgangspunktet for filosofien, og ikke omvendt. Samtidig forener han gudstro og vitenskap. Han var inspirert av nyvinninger innenfor fysikk og matematikk og troen på at naturen kunne forklares ved hjelp av vitenskapen.

En dualistisk epistemologi / erkjennelsesteori: *Rasjonalistisk* ved at det finnes medfødte sannheter som kun kan nåes ved tanken / fornuften. *Empiristisk* ved at det fysisk sansbare og målbare er mer til å stole på. Samtidig erkjente han at sansene kan bedra oss, og derfor utviklet han *kritisk tvil* som metode:

- Vi må betvile alt, og aldri godta noe som sant uten å undersøke og tenke nøye gjennom det
- Løsningen på problemet må bygges opp av en logisk tankerekke fra det letteste til det mest sammensatte
- Man må kunne føre bevis for sin viten

Descartes grunnleggende spørsmål var: Kan man stole på at noe i hele tatt finnes og er sant? Svaret hans ble: Når man betviler sin egen eksistens så tenker man, og dermed må man finnes: *Cogito ergo sum* - jeg tenker, derfor er jeg. Det som sanses kan være en illusjon, men sansingen i seg selv er ekte. Det bygger på Aristoteles logiske prinsipp; at *virkingen ligger i årsaken*: Dvs du kan ikke ha en tanke uten noe som tenker den tanken. Derfor, hvis du tenker så eksisterer du!

Denne erkjennelsen ble for Descartes utgangspunkt for oppbyggingen av all annen kunnskap:

- Jeg finnes, altså finnes jeg et *sted*, altså finnes verden

- Verden finnes, den må ha en skaper, altså finnes Gud
- Gud finnes og har skapt sansene, altså kan jeg stole på sansene. Sansene er bindeleddet mellom rasjonaliteten og verden, og grunnlaget for at vi faktisk kan *vite noe!*

Descartes *gudsbevis*: Han vet at han er ufullkommen, men for å vite det må han ha noe fullkomment og evig å sammenligne med som gir ham denne bevisstheten. Det kan bare komme fra Gud; altså eksisterer Gud. Aristoteles logiske prinsipp igjen; du kan ikke ha et mål uten en ytre målestokk å måle mot.

Menneskesyn: Han bygger på dualismen om at virkeligheten består av ånd og materie, og skillet mellom sjelen og det fysiske. Alle fysiske og kroppslige funksjoner kan forklares «mekanisk» og vitenskapelig, men det spesifikke menneskelige særtrekk er bevissthet. For Descartes er bevisstheten lik sjelen. Sjelen er fri fra kroppen og kan eksistere som ren bevissthet. Det gjør mennesket overordnet naturen.

Francis Bacon (1561-1626)

Bacon tok et vitenskapsteoretisk metodeoppgjør med den aristoteliske tradisjonen, som var deduktiv. Dvs at man jobber ut fra hypoteser, teorier og påstander og forsøker «å bevise det man vet». Bacon utviklet den *induktive* metoden, der man først gjør undersøkelser og analyser, og så forsøker å forme teoriene etter det. Typisk empirist, og kalles ofte far til både empirismen og den moderne vitenskapelige metode.

Han er kjent for slagordet «*Kunnskap er makt*», og han hadde stor tro på at vitenskap og teknologi skulle gjøre oss i stand til å beherske naturen bedre. Han vektla fornuften, men den frie tanken hemmes av fire «*avguder*» (idols):

- Vår tolkning hemmes av begrensninger i vår natur
- Vi tolker ting ut fra egne, begrensede perspektiver
- Vår tolkning hemmes av språkets begrensninger
- Vi tolker ting i tråd med rådende tradisjon og autoriteter

Bacon var en hengiven kristen. Hans vitenskapelige filosofi tilsier at naturen bare kan forstås induktivt ut fra empirisk forskning og erfaring, mens sann gudstro bare kunne komme gjennom Skriftens åpenbaring. Samtidig ville studier av skaperverket lede oss mot Skaperen. Utsagnet «*litt filosofi leder menneskers sinn til ateisme, men dypere filosofi bringer menneskers sinn til Gud*» stammer fra Bacon.

Thomas Hobbes 1588-1679

Hans hovedverk er «Leviatan», hvor han viser et svært dystert menneskesyn: Mennesket er en «*maskin*» som utelukkende handler etter egne egoistiske interesser og drifter, og som til enhver tid forsøker å styrke oss selv på andres bekostning. Vi er rensket for all form for etikk og moral, og har av naturen ingen medmenneskelighet. Mennesket er styrt av grådighet og maktsyke. Han kaller dette *naturlstanden*, og vi trenger derfor en sterk stat for å temme disse tilbøyelighetene.

Samfunnet er også en «*maskin*», og ingen gud avgjør hvem som skal styre. Han bygde på *samfunnskontraktsteorien*; at mennesker blir enige om å oppgi noe frihet til fordel for en suveren statsmakt. I motsetning til Locke så han derimot ikke på staten som folkets tjener, men folkets som statens tjener. Borgerne har ingen rettigheter, bare plikt til å tjene staten.

John Locke (1632-1704)

Locke blir ofte omtalt som «den første moderne tenker». Summen av hans filosofi kan ligge i følgende utsagn:

«Ikke stol blindt på autoriteter, intellektuelle, politiske eller religiøse. Følg ikke ureflekterte tradisjoner eller sosiale konvensjoner. Tenk selv. Baser oppfatning og adferd på fakta om hvordan ting faktisk er».

Typisk empirist i sin argumentasjon; mennesket har ingen medfødte ideer, alt vi kan vite om den fysiske verden kommer til oss gjennom sansene. Samtidig var han en troende kristen, og mente at fornuften både ledet til, og bekreftet Guds eksistens (*kosmologisk gudsbevis om «den første beveger»*).

Opptatt av individuelle rettigheter som frihet, likeverd mellom mennesker / kjønn, og forsvarte prinsippet om toleranse til å tenke, leve og tro som man ville. Individet må beskyttes fra staten, og statens rolle skulle begrenses til å beskytte individet. Staten er individets tjener. Dette legger grunnlaget for borgerrettigheter og den *sosiale liberalismen*.

Han bygde videre på *samfunnskontraktsteorien*, dvs at samfunnsorden ikke bygger på «guddommelig rett», men en «naturrett» gitt alle mennesker der individer inngår en sosial enighet om oppgivelse av noe individuell frihet i bytte mot felles plikter, rettigheter, interesser og sikkerhet. Ut fra dette var han mot monarkiet. Han regnes som opphav til *folkesuverenitetsprinsippet*, at all legitim makt utgår fra folket.

Ideene hans bygde grunnleggende på bibelske prinsipper, som skapertanken, de ti bud, Jesu forkynnelse, Den Gyldne Regel osv. Hvis alle er skapt av Gud, så er alle like! Han var bekymret for ateisme av frykt for normopløsning i samfunnet.

Montesquieu (1689-1755)

«Gjenoppdaget» demokratiet, og utformet *maktfordelings-prinsippet*, dvs tredelingen av lovgivende, utøvende og dømmende makt.

Bygde sin politiske filosofi på ideen om menneskets universelle frihet, likeverd og rettigheter, og statens oppgave er å styrke disse så godt som mulig ut fra de rådende historiske, lokale og sosiale forhold. Argumenterte sterkt mot slaveriet.

Gottfried Leibniz (1646-1716)

Et ukjent navn for mange, men viktig i formingen av den nye vitenskapen og filosofien. Han var litt for «*allsidig*» og uheldig med «*timingene*» ved at andre samtidige navn ble stående og ta æren. Men han oppdaget f.eks differensialregningen samtidig som Newton, og utviklet begreper innen fysikken for *kinetisk* energi (bevegelsesenergi) der han langt forut for sin tid hevdet at materie er konstituert av «*iboende, ikke-materielle aktivitetssentre*», noe som samsvarer med fysikkens kunnskap i dag om at all materie kan reduseres til energi.

Som filosof utviklet han empirismens begrep for sannhet, som han delte i to kategorier: Utsagn som kan undersøkes empirisk kalte han syntetiske utsagn, eller *syntetiske kjensgjerninger*. Utsagn som kan vurderes ut fra rasjonelle argument og logikk kalte han analytiske utsagn, eller *fornuftssannheter*. Naturvitenskap må forholde seg til empirisme og den syntetiske kategorien, men f.eks matematikk, filosofi, religion og etikk må forholde seg til rasjonalisme og den analytiske kategorien. Leibniz opprettholdt slik en dualisme i virkelighetsoppfatning og menneskesyn, som senere påvirket Kants filosofi (*et skille som kanskje har blitt visket ut med tiden...?*).

Leibniz tar utgangspunkt i at Gud har skapt verden ut fra intet. «*Hvorfor er det i hele tatt noe i stedet for ingenting*»? var det første spørsmål alle burde stille seg. Hans svar pekte i aristotelisk retning om at alt har en årsak, ingen ting blir til av seg selv, og noen må ha satt det hele gang. Han har en noe underlig teori om at virkeligheten er bygd opp av «*monader*» («ikke-materielle ideer») som Gud har latt materialisere i en «*pre-etablert harmoni*». Selv om Gud er fullkommen skapte han ikke en fullkommen verden, men skapte «*den best mulige verden*». En verden *med* fri vilje, og følgelig onde gjerninger, er bedre enn en verden *uten* fri vilje, er resonnementet.

Opplysningstiden

Det er ikke lett å skille mellom Renessanse og Opplysningstid. Ingen ting av det som skjedde i Opplysningstiden kunne skjedd uten forløperne i Middelalder og Renessanse. Når skillet settes her så kan én grunn til det være at Gud nå mer bevisst «forsvinner» ut av filosofien, markert med bl.a David Hume. Den beveger seg også fra å ha vært mest «*metafysisk*» til å bli noe mer «*samfunnsfaglig*», «*politisk*» og «*ideologisk*».

MEN: Hva skjer når Gud forsvinner ut av filosofien? Hvordan da forklare og begrunne virkelighet, sannhet, etikk, menneskeverd, vitenskap osv? Effekten var ikke åpenbar med en gang, men viser seg mer etter hvert...

David Hume (1711-1776)

Hume tar som Descartes utgangspunkt i at vi må betvile alt for så å bevise det. Han kalles ofte *skeptiker*, men er også *empirist*, og legger stor vekt til sanseintrykkene. Det er gjennom disse vi kan oppnå sikker viten om verden. Selv om sanseintrykk skulle vise seg å være feil, er den ytre verden

fortsatt virkelig. Eller...? Vi kan *vite* om sanseinntrykkene fra tingen, men kan vi vite at tingen eksisterer i seg selv? Eller er ting bare en samling av sanseinntrykk? Her kom han pga sin skeptisisme aldri helt i mål...

Ut fra disse premissene er Hume kanskje den første som systematisk og filosofisk både avviser, utelukker, og aktivt argumenterer mot Guds eksistens. Så lenge Gud ikke kan sanses så kan han heller ikke eksistere, ifølge Hume.

Kausalitetsprinsippet (sammenhengen årsak – virkning) må ligge til grunn for all vitenskap, og det bygger på tre prinsipper:

- Årsak A må kunne knyttes sammen i tid og rom med virkning B
- Årsak A må komme før virkning B
- Det må være en *nødvendig*, lovmessig sammenheng mellom årsak A og virkning B (hver gang A, så B)

Men Hume er også skeptisk til kausalitetsprinsippet: Vi kan ikke vite sikkert at noe vil skje, bare fordi det har skjedd før. Vi kan bare anta med ganske stor sannsynlighet... En kritikk mot ham går da på at denne tvilen på kausalitet svekker tilliten til naturvitenskapen, da den bygger nettopp på kausalitet og lovmessighet.

Innen etikken tror Hume på gode handlinger, men ikke som evige, universelle moralske ideer. Han knytter etikken til *følelsene*, ikke fornuften. En god handling er derfor en handling som gir gode følelser, en dårlig handling gir dårlige følelser.

Det blir dermed meningsløst å sette opp allmenne regler for moral, da rett og galt vil variere med person, tid, rom, situasjon osv. Så her legges det et grunnlag for tanken om *subjektiv moral*, som har preget mye av etisk tenkning i ettertiden. Samtidig tillegger han mennesker en felles moralsk sans som gjør at vi likevel ender opp med en noenlunde felles forståelse. Det gode må også forstås som «*godt for menneskeheten*», og ikke bare det enkelte menneske, noe som muliggjorde demokratiet som styreform.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)

Rousseau er en motreaksjon til opplysningstidens tro på fornuft, vitenskap, teknologi, kapitalisme, industrialisering og urbanisering. Dette fordrer mennesket, og slagordet "*tilbake til naturen*" oppsummerer filosofien. Han hyller *naturmennesket* som ikke lar seg styre av fornuft, men lever i harmoni med sine følelser, medmennesker og omgivelser. Det styres av naturens lover, og har derfor ikke fri vilje, og kan heller ikke holdes moralsk ansvarlig. Det som kjennes godt, er godt; vi trenger bare spørre «vårt eget hjerte» til råds. Så *idè-messig* hører han mer hjemme i romantikken enn opplysningstiden!

Samfunnet må organiseres etter disse prinsippene, med vekt på likhet (*egalitarisme*). Det kan høres ut som demokrati, men han støttet en autoritær styreform med en, sterk «lovgiver» som skulle ivareta disse prinsippene. En forutsetning for at det skal lykkes er at barn blir indoktrinert til dette fra tidlig alder, og det er derfor viktig med et sterkt, statlig skolevesen.

Immanuel Kant (1724-1804)

Kants hovedverk er «*Kritikk av den rene fornuft*». Som dualist tenker han at virkeligheten eksisterer uavhengig av erfaring, men at virkeligheten også er mer enn det vi kan erfare med sansene. Hans legger bl.a til grunn at det finnes universelle og

tidløse etiske verdier. Selv om han var en religiøs mann så holdt han Gud utenfor filosofien: Hvis verden er skapt og ordnet av en fornuftig Gud, så må den også kunne forstås, beskrives og begrunnes vha fornuften! Men for at fornuften skal være «fornuftig» må den søke de evige og universelle sannheter, ellers blir det bare en intellektuell tankelek.

Erkjennelsesteorien hans tar utgangspunkt i at alt må gjøres til gjenstand for kritikk, OG ta høyde for at medfødte egenskaper former våre erfaringer. Han prøvde å finne en vei mellom rasjonalistene og empiristene. Et viktig prinsipp for Kant var skillet mellom «*tingene slik de er for meg*» og «*tingene slik de er i seg selv*». Virkeligheten kan ikke erkjennes i seg selv, uten hensyn til rom og tid. Dvs at det materielle er virkelig, og det materielle kan erfares gjennom ideene, MEN vår menneskelige fornuft og erkjennelse vil alltid begrense erfaringen!

Kant er mest kjent som moralfilosof, og hans etiske prinsipp **det kategoriske imperativ**, en variant av "Den Gylne Regel":

Du skal bare handle etter en regel som også kan bli en allmenn lov

Etikk kan og skal begrunnes i fornuften. Hans etikk omtales delvis som *pliktetik* pga menneskets plikt som fornuftsvesen til å følge fornuften. Samtidig er den også delvis *holdningsetikk*, for en handling blir ikke virkelig god uten at den er gjort med gode, uegennyttige intensjoner. Etikken må også være *autonom* og basert på fri vilje, dvs at den må komme frivillig innenfra mennesket, fra en god, fornuftsbasert vilje. Kant mente at fornuften kan lede oss mot «den evige fred».

Kants hevder at mennesket har medfødte evner, men ikke medfødt kunnskap. Det la grunnlaget for moderne humanisme gjennom bl.a **humanitetsformuleringen**:

Man skal ikke behandle mennesker kun som et middel, men som et mål i seg selv!

Han la vekt på individets autonomi, men var som sin samtidig tvetydig i synet på kjønnsroller. Uansett var han ut fra disse prinsippene en tilhenger av et liberalt demokrati, med likhet, individuell frihet, og en begrenset statsmakt.

Kant blir regnet som opphavsmann til **det moralske argumentet** for Guds eksistens. Grunntanken er at tidløs moral forutsetter opphav i et vesen utenfor tid og rom.

George Hegel (1770-1831)

Virkeligheten er ifølge Hegel en tilnærmet «panteistisk», ikke-materiell, kosmisk idé, som han vekselvis omtaler som Det Absolutte, Ånden, Verdensfornuften eller Gud. Han avviser Kants dualisme om «*tingene slik de ser ut for meg, og tingene slik de egentlig er*». For Hegel er det bare «*tingene slik de ser ut for meg*». Han redefinerte sannhetsbegrepet fra «*det som stemmer med virkeligheten*» til «*det som stemmer med andre sanne ideer man har*». Konseptet om *absolutt / objektiv sannhet* er dermed forlat, og man ser begynnelsen på den relativismen som preger postmoderne filosofi.

Denne Ånden er ikke statisk, men i kontinuerlig forandring gjennom lovmessige motsigelser i historien. Prosessen kalles *dialektikk*, og kommer til uttrykk i «*historiens gang*» som faser som utfordrer hverandre gjennom kamp, før nye faser formes ut fra de foregående. Dette er Hegels **tese, antitese, syntese**. Mennesket er ikke selvstendige individer, men manifesteringer av det Absolutte som bare spiller ulike roller i prosessen med å drive endring uunngåelig framover. Det enkelte individ er fullstendig underordnet fellesskapet. «*Dersom staten krever den enkeltes liv, må den enkelte ofre det*». Staten er et mål i seg selv, og hevet over moral. Krig er tidvis uunngåelig, og seierherrene står alltid på Åndens side. Makt = lik rett.

Romantikken

Den nye filosofien i romantikken er ikke nødvendigvis særlig «*romantisk*», men kjennetegnes bl.a ved at følelsene får en viktigere plass enn fornuften. Menneskesynet beveger seg også til dels fra «*mennesket i sentrum*» til «*meg i sentrum*», eller helt over til «*staten i sentrum*». Middelalderen blir ofte (ufortjent) betegnet som en mørk periode, men det er grunn til å spørre om ikke deler av filosofien fra romantikken fortjener benevnelsen bedre! I forhold til Opplysningstiden går filosofien også fra å være delvis ikke-religiøs til tidvis anti-religiøs.

John Stuart Mill (1806-1873)

Mill viderefører mange av ideene fra f.eks Bacon og Locke, som sosialliberalisme, representativt demokrati, individets frihet, anti-slaveri, og likestilling mellom kjønnene. Han kritiserte kapitalismen, og forfektet «*sosialdemokratiske*» ideer som f.eks eierskap på arbeidernes hender. Vitenskapsteoretisk representerte han en radikal empirisme, og induktiv metode som eneste vei til kunnskap om verden. Ingen typisk representant for Romantikken, men et trekk er at han til forskjell fra en del forløpere argumenterer fra et konsekvent naturalistisk utgangspunkt, og avviser rasjonalismens forestilling om «*forhåndsprogrammering*». Mennesket kommer til verden som *tabula rasa* (*blanke tavler*).

Hans empirisme gir også konsekvenser for hans morallære, der han regnes som en av *utilitarismens* opphavsmenn. Det finnes ingen forutgående ide om rette eller gale handlinger, bare erfaringer av handlingenes konsekvenser. Utilitarismen legger prinsippet «*best for flest*» som grunnleggende kriterium for handlingen, med maksimering av *lykke* som øverste mål og gode. Mill avviser Jeremy Bentham's *hedonisme*, og det

subjektive begrepet for lykke. Lykke er objektiv ved at «varige verdier» som kunnskap, fred og omsorg står moralsk over kortvarig lykke som sanselig nytelse, økonomisk vinning osv.

Mills naturalisme ender (som vanlig) opp i determinisme. Alt følger naturens lover! Hans radikale empirisme kritiseres for at hvis sansene blir gjort til eneste kilde til kunnskap så leder det til en slags idealisme. Hvis sanseinntrykk er det eneste vi kan stole på, og ikke det objektet vi sanser, står vi da bare tilbake med *ideen* om objektet...? Og hvordan kan vi da *egentlig* vite? Vi aner noe av skeptisismen som hos Hume, og her diskuteres det om han underbygger, eller undergraver sin egen filosofi.

Karl Marx (1818-1883)

Marx deler Hegels dialektiske syn på historien som en prosess av motsigelser som driver den ustoppelig og lovmessig framover gjennom ulike stadier. Han delte derimot ikke hans syn på virkeligheten som en «*kosmisk idé*», og Marx beskriver tilværelsen som utelukkende materialistisk. Drivkraften i prosessen er for Marx den evige klassekampen, en «naturlov» som tilsvarer Hegels tese, antitese, syntese-tanke.

«Arbeidet skaper mennesket» er et uttrykk for Marx menneskesyn. Han var opptatt av arbeidernes og de svakes kår, og livets mening kommer til uttrykk gjennom eierskap til sitt eget arbeid. Kapitalismen bidrar til å fremmedgjøre mennesker fra sitt eget arbeid, og dermed fra seg selv og fra hverandre. Samtidig er det utvilsomt at Marx setter klassen, kollektivet, og staten framfor individets rett og rettigheter.

Friedrich Nietzsche (1844-1900)

Den grunnleggende drivkraften i mennesket er *viljen* til makt, og her bygde han til del på darwinistiske ideer. Mot denne viljen står fornuften, og han anklaget tidligere tiders filosofi og kristendom for i tusener av år å ha brukt fornuften til å undertrykke viljen. Det var en forbrytelse mot livet, mente han, og kalte dette for de svakes undertrykkelse av de sterke. Han videreførte Hegels syn på historien som en ugjendrivelig prosess, der de sterke, stolte og hensynsløse var forutbestemt til å seire.

Folk flest er født til å være undermennesker som plikter å underordne seg overmenneskene. Overmenneskene er egoistiske, amoralske og krigerske, og de forakter det svake, inkludert Gud og hans «fattigmannsreligion». Det er i denne sammenhengen Nietzsche erklærer at «Gud er død», og at han «må» være død for at hans filosofi skal seire. Nietzsche er kanskje den førte filosofen som bevisst beskriver livet, verden og eksistensen som grunnleggende meningsløs. Denne posisjonen med total avvisningen av objektiv verdi på alle plan er kjent som **nihilisme**, og preger mye av senere postmoderne filosofi. Ingen hensikt, ingen mål, ingen sannhet, ingen mening; kun det du ved egen makt kan skape ved å hevde deg selv og din egen vilje.

SØREN KIERKEGAARD (1813-55)

Han levde hele livet i København. Faren tjente seg rik på handel, og etterlot en arv som Søren levde på til sin død. Søren studerte både teologi og filosofi. Etter studiene forlovet han seg, men begynte snart å gruble over forholdet. Han var usikker på om han kunne gjøre sin forlovede lykkelig, og brøt forlovelsen. Hendelsen fikk stor betydning for hans filosofi.

Kierkegaard hører hjemme i en idealistisk og rasjonalistisk tradisjon. *Idealistisk* fordi han hevder at virkelig sannhet finnes, og *rasjonalistisk* fordi vi til en viss grad kan komme fram til sannhet med fornuften. Det særegne ved Kierkegaard er at han inkluderer *Gud* i sin filosofi, som for ham er premisset for en helhetlig forståelse av menneskets virkelighet og erfaring. Gud er kilden for evig og universell sannhet. Sannheten er derimot mye vakrere enn det vi kan fatte og formulere med fornuft og språk, fordi disse er begrenset av tid og rom. Dette gjør at vi må omgås sannheten med ydmykhet, fordi vi bare er i stand til å se en liten del av den. I møte med sannheten må fornuften innse sin begrensning, og *troen* må overta.

Kierkegaard blir regnet som *eksistensialismens* far, den grenen innen filosofi som tar for seg hva det dypest sett vil si å være menneske. Sentralt står synet på menneskets frihet, *autonomi*. Vi er grunnleggende frie til å forholde oss til verden slik vi selv vil. Senere ateistiske eksistensialister hevdet at mennesket selv må skape mening i verden, fordi verden i seg selv er meningsløs. Kierkegaard trodde derimot at Gud har en mening med verden, og at alle dypest sett søker denne meningen. Mens ateistene mente at mennesket kun er ansvarlig for seg selv og samfunnet, mente Kierkegaard at menneske også har et tredje ansvar for å leve slik Gud har skapt dem til å leve.

Syntesene og øyeblikket: Kierkegaards virkelighetsforståelse er dualistisk: Menneskets eksisterer i kjøtt og blod, men virkeligheten omfatter også det åndelige i form av en virkelig Gud. Aller klarest er dette representert ved at Gud selv ble menneske i Jesus. Mennesket er skapt til å *være fire synteser*:

- Syntesen mellom tiden og evigheten
- Syntesen mellom nødvendighet og mulighet
- Syntesen mellom det begrensede og det uendelige
- Syntesen mellom det kroppslige og det åndelige

Et menneske som kun forholder seg til den ene siden av synteseene blir fortvilet. En som bare drømmer, men aldri utretter noe, lider av uendelighetens fortvilelse. En drøm har ingen begrensninger, men det har mennesket. En som bare gjør som den blir fortalt, og aldri drømmer om noe, lider av begrensningens fortvilelse. Et menneske er ikke fullstendig hvis ikke det utgjør en syntese av begge sidene.

I syntesens krysningspunkt finner vi *øyeblikket*. Et menneske som er fortvilet, søker å finne tilbake til *øyeblikket*. Det er kun i *øyeblikket* at et menneske er fullstendig *autentisk*, slik Gud har skapt det til å være. *Øyeblikket* er der hvor tiden og evigheten berører hverandre. Siden Gud er uendelig og verden er endelig er det kun i *øyeblikket* at de to kan møtes. Det er fordi tiden og evigheten berører hverandre at Gud kunne trå inn i historien, som den historiske Jesus fra Nasaret. Kun i dette møtepunktet mellom tid og evighet, Skaper og skapninger, de fortapte og Frelseren er det vi kan forstå oss selv fullt ut.

Livsstadiene; fortvilelsen, angsten og sannheten: Kierkegaards menneskesyn bygger på at vi er skapt i Guds bilde til samfunn med vår Skaper. Det er dualistisk ved at tanken, ånden, sjelen kan sprengte rammer og fly høyt mot det evige, mens kroppen med sine begrensninger og behov binder oss til jorden. En av synteseene er nettopp å akseptere og forene disse betingelsene og leve helhetlig i tråd med dem. Samtidig er Kierkegaard mer opptatt av hva det vil si å *leve* som et menneske enn hva et menneske *er*. Han beskriver menneskelivet i fire *livsstadier*, som er fire måter mennesket kan leve på, og hver av de utgjør en form for *eksistens*:

Spissborgeren: En spissborger er en som ikke lever for seg selv i det hele tatt, men kun for andre mennesker. Denne personen har ikke egne ambisjoner, men gjør bare det den blir fortalt. En spissborger har ikke noe reflektert forhold til sin eksistens, og kan knapt sies å ha eksistens i det hele tatt.

Estetikerer: En estetiker er en som lever kun for seg selv, og ikke for andre mennesker i det hele tatt. Han nyter livets gleder, men tar avstand fra sorger og ansvar. Personen kan være reflektert om sin egen eksistens, men det er en person som stiller seg selv utenfor samfunnet og verden for øvrig.

Etikerer: En etiker lever både for seg selv og for andre. Dette er den samfunnsbevisste familiemannen. Han har drømmer, men også ansvar. Det er ansvaret som gjør livet meningsfylt.

Det religiøse stadiet: Gud har ikke bare skapt mennesker til å leve for seg selv og andre mennesker, men også til å søke Gud. Det religiøse mennesket lever i sannhet for seg selv, for andre, og for Gud. Det oppfyller syntesene, og lever med *inderlighet*, et sterkt følelsesengasjement knyttet til selve livet.

Livsstadiene er rangert. *Fortvilelsen* driver et menneske fra et stadium til neste. Spissborgeren blir fortvilet fordi han mangler ambisjoner. For å unnsnippe fortvilelsen beveger han seg over i det estetiske stadiet. Estetikerer blir fortvilet og rotløs fordi han mangler ansvar. For å unnsnippe fortvilelsen beveger han seg over i det etiske stadiet. Etikerer kan bli fortvilet over at noe mangler, men når etikerer beveger seg over i det neste stadiet vil han bli grepet av et enda sterkere ubehag, *Angsten*. Menneskets ulykke er vår selvsentrering, samtidig som angsten er nettopp frykten for å miste oss selv når vi overgir oss til Gud. Her anklager Kierkegaard naturalistiske livsanskuelser for å hindre mennesker i å erkjenne sitt innerste, autonome selv med religiøse lengsler. Man ender opp med å jakte på sitt falske, *naturlige selv* gjennom tilfredstillelse av egne behov, i stedet for å oppdage sitt *autentiske selv* gjennom overgivelse til Gud og sine medmennesker.

Overgivelsen skjer i *Øyeblikket*, som han kaller en *sympatetisk antipati*. Sympatetisk er noe som tiltrekker deg, og antipatetisk

er noe som frastøter deg. Øyeblikket tiltrekker og frastøter. Når du beveger deg fra øyeblikket opplever du fortvilelse, når du beveger deg mot øyeblikket opplever du angst. Løsningen er *Spranget*. Mennesket må kaste seg ut på *de sytti tusen favners dyp*, og overgi seg helt til Gud. Man må være inderlig troende, ellers vil man bli inderlig fortvilet. Det ligger lammende frykt, men også forløsende muligheter i angsten! De er nødvendige drivkrefter for å komme videre gjennom stadiene, men man må trosse angsten og se øyeblikket i øynene. Det er da man ifølge Kierkegaard kan se *Sannheten* og bli frelst.

Liljen og fuglen: I øyeblikket finner mennesket sannheten, som er vakrere enn det fornuften kan fatte. Sannheten kan ikke begripes av fornuften, fordi sannheten er evig, mens fornuften vår er begrenset av tid og rom. I møte med sannheten må man være ydmyk og innse fornuftens begrensning, og troen MÅ derfor overta der fornuften ikke strekker til.

Kierkegaard sier at vi skal være som *liljen på marken og fuglen under himmelen*. Eksempelet er hentet fra Bibelen. Liljen på marken og fuglen under himmelen lever alltid i øyeblikket. De kan ikke tenke seg selv ut av den situasjonen de befinner seg i, slik mennesket kan. Derfor lever de alltid slik Gud har skapt dem til å leve. På samme måte må mennesket overgi seg til Gud. Det kan man forstå slik: Mennesket skal leve med inderlig tro, i sannhet mot seg selv og Gud, slik Gud har skapt det, for sin egen skyld, for andres skyld, og for Guds skyld.

Etikk: Kierkegaard står også i en sokratisk tradisjon ved at sannhet ikke bare skal forstås med fornuften, men også leves ut i praksis for å bli virkelig sann! *Hvordan bli et godt menneske? Ved å gjøre gode ting!* For Kierkegaard betydde det at sannheten alltid er subjektiv! Ikke i betydningen relativ, men at objektiv sannhet bare delvis kan gripes gjennom fornuft. Den objektive sannheten blir derimot ikke sann for deg

før du slutter deg til den personlig, og innretter ditt liv etter den. *Det er ikke nok å vite. Du må gjøre!* Denne søken etter sannhet foregår i spenningen og syntesen mellom de ulike stadiene, mellom fortvilelse og angst, tvil og tro. Den begynner med *ærligheten*, leves ut gjennom *kjærligheten*, og fullendes i den paradoksale troen på at den uendelige, evige Gud møter oss i *øyeblikket* gjennom det endelige, historiske mennesket Jesus. I den erkjennelsen ligger den frigjørende sannheten om å være et menneske: At vi i troen skal få leve fullkomment som oss selv.

Et annet begrep Kierkegaard bruker for å beskrive denne Gud-vendte livsholdningen er *Gudsbevegelsen*: Den ydmyke erkjennelsen av at jeg i troen på Gud kan leve i takknemlighet til Ham for den evnen som er gitt meg til å gripe LIVET.

Kjønn og kjønnsroller: Kierkegaard tok i liten grad opp spørsmålet om kjønn, men det er rimelig å anta at han bygger på Kants autonomibegrep. Det innebærer at kvinner og menn er likestilt, fordi filosofien er universell for alle mennesker. Historien om han og Regine Olsen illustrerer også likeverdet ved at han tar hensyn til hennes lykke like mye som sin egen. Samtidig er han nok oppdratt i et samfunn med tradisjonell kjønnsdeling, og lite fokus på frigjøring av kjønnsrollene.

Det er likevel interessant å merke seg Kierkegaards innflytelse på senere filosofisk feminisme ved bl.a Simone de Beauvoir. Hun snakker om kvinnens situasjon med utgangspunkt i Kierkegaards spissborger: At kvinner har hatt et alt for ubevisst forhold til sin egen eksistens. Man har gjort som man har blitt fortalt, latt seg definere av andre, og slik endt opp som «det annet kjønn». De Beauvoir tar et oppgjør med dette, og utfordrer kvinner som autonome individ til å ta eget historisk ansvar for å endre sin status og betingelser. Kierkegaard hadde neppe sagt imot henne på dette punktet!

Samfunnssyn: Som eksistensialist er Kierkegaards fokusert på enkeltindividet, og den enkeltes ansvar for å leve sant i forhold til seg selv. I det ligger også å leve sant i forhold til sine medmennesker! Han skrev lite om politikk, men engasjerte seg noe i prosessen rundt innsettingen av Fredrik 7. til ny konge av Danmark (1848), avviklingen av det eneveldige monarkiet, og innføringen av ny grunnlov og konstitusjonelt monarki i 1849.

Man kunne utfra Kierkegaards individfokus anta at han ville støtte de nye demokratiske ideene, men det er i liten grad tilfelle! Det bygger nok på at i individets møte med mengden ser Kierkegaard en fare for mennesker «å miste seg selv», jamf spissborgeren. «*Mengden er usannhet*», og han mente «flokken» alt for ofte ledet mennesker vekk fra individuelle valg, fornuft og ansvar. På dette grunnlaget var han skeptisk til demokratiets jag etter likhet, og fryktet populisme og pøbelvelde på bekostning av kunnskap og rasjonalitet. Han pekte også på et annet trekk ved vår moderne tid (og *som neppe er mindre relevant i dag!*), nemlig det han beskriver som «*kommunikasjonens hastverk*». Dvs dette med at alt skal gå så fort, og hvordan dette bidrar til overflatiskhet, ensretting og ansvarsløshet i samfunnet, med påfølgende maktkamp og utsletting av individet.

Kierkegaard hevder at en viss grad av klassesdeling og hierarki gjør det lettere for folk å finne sin plass, og *innfinne* seg med sin plass, enn stadig å skulle jage etter noe annet eller bedre enn det man har. Derfor forsvarte han det eneveldige, opplyste monarkiet. Han var også skeptisk til allmenn stemmerett gitt uavhengig av kjønn, stilling eller kunnskap. Det må forstås i lys av hans syn på det siste, kunnskap, og frykten for hva kunnskapsløs makt kan lede til. Med høyere utdanningsnivå kan det være han hadde tenkt annerledes om dette i dag, men uansett aner man en viss elitistisk holdning, og tendenser til et «platonisk filosofistyre». Samtidig, i sin omsorg for individets autonomi, understreker han sterkt samfunnets plikt til å ivareta individets rettigheter, muligheter og frihet!

1900-tall, postmodernisme, og til i dag

1900-tallet preges av to verdenskriger som for mange satte en stopper for modernismens positivistiske framtidstro på menneskehet, teknologi og vitenskap. I kulturen gav det utslag i **postmodernismen**, en bevegelse innen filosofi, kunst, litteratur og arkitektur. Fenomenet spriker, men en tendens er kanskje at «alt er relativt»? Troen på menneskets godhet ble svekket, og universelle normer innen etikk ble utfordret. Virkeligheten ble mer fragmentert, flytende og kaotisk. Man kunne ikke lenger stole fullt ut på noe, hverken teknologi, språk, vitenskap eller religion. *Eksistensfilosofien* gjenoppstod, men uten grunnlag i noe guddommelig. Sannhet og mening finnes derfor ikke utover den mening du skaper i ditt eget liv. Normløshet, grenseoverskridende adferd, og utfordring av autoriteter ble for mange et ideal for individuell frihet.

Essensialisme vs **eksistensialisme** er en måte å forstå denne overgangen på: Tradisjonell, essensialistisk filosofi vil f.eks diskutere om mennesket *er* essensielt godt eller ondt, mens eksistensialistisk filosofi vil avvise den diskusjonen og hevde at mennesket kan *velge* å handle godt eller ondt. Essensialismen er mer opptatt av den virkeligheten som går forut for mennesket, og skaper betingelsene for menneskelig eksistens (som f.eks forhold til det materielle, om Gud fins o.l), mens eksistensialismen fokuserer på psykologiske betingelser i mennesket her og nå. Å *velge* blir et grunnleggende trekk ved det å *være* et *autentisk* menneske. I essensialistisk filosofi er idealet som regel å innfinne seg med, og leve i samsvar med den ytre virkeligheten (*faktisiteten*), mens eksistensialismen vil oppleve det som en begrensning som gjør oss *inautentiske*. Idealet er å fritt kunne forme sin egen historie, uavhengig av ytre kulturelle eller moralske forventninger, eller fysiske livsbetingelser. Vi kan ikke velge vår eksistens, vi er bare

«kastet» inn i den, for noen uten mål og mening, *men* vi kan velge hvordan vi vil forholde oss til det faktum at vi eksisterer!

Postmodernismen representerer slik et *ontologisk* skifte, bort fra det absolutte. Det ontologiske grunnlaget ble derimot mindre diskutert, og i større grad bare tatt for gitt, at f.eks Gud ikke finnes. Fokuset er dreid mer mot det *epistemologiske*, og særlig forståelsen av språk. Tidligere ble språk forstått ut fra et dualistisk perspektiv som et redskap som *beskriver* vår virkelighet. Nå begynte språk mer å bli forstått som et redskap som *skaper* vår virkelighet, der språk og virkelighet er ett. Språk som makt står sentralt, som f.eks hvordan samfunn formes av ordene vi bruker om fenomen rundt oss.

For noen har postmodernisme blitt et «skjellsord» for moralsk forfall, og synonymt med alt som har gått galt etter krigen. Men vi må også huske de positive virkningene av å «løse opp» i forestillingene våre, som mer nyansert forståelse, mindre rigide systemer, mer toleranse for andres syn og levemåte osv.

Her er noen toneangivende filosofer og retninger fra perioden:

Martin Heidegger (1889-1986) utviklet ***fenomenologien***, dvs læren om bevissthet. Der ontologien spør «*hva er en katt*» vil fenomenologien spørre mer grunnleggende; «*hva vil det si å være en katt*». Utgangspunktet er at vi bare kan ha kunnskap om fenomenene slik de framstår for oss gjennom sansene, og strengt tatt ikke om «den egentlige virkeligheten».

Det sentrale begrepet er *Væren*, som vil si vår bevissthet om oss selv i forhold til verden. *Væren* dreier seg ikke om fysiske eksistens, men vår egenskap til å relatere oss til verden. Verden forstås ikke som objektiv virkelighet av materielle ting, men som den «*virkelighet*» vi subjektivt kan erkjenne og skape mening om ved vår bevissthet. Dette antyder nok et steg bort fra Kants tanke om *tingenes eksistens i seg selv*...

Heidegger bruker mange av de samme begrepene som Kierkegaard, med f.eks *angst* som det grunnleggende menneskelige vilkår. Men der angsten for Kierkegaard er nødvendig for å drive mennesker til Gud, driver den for Heidegger mennesker mot *intetheten*. Her la han definitivt et grunnlag for den sekulære eksistensfilosofien.

Et annet bidrag var oppgjøret med historisk filosofi som han mente hadde sviktet i å ta eksistensen / Væren på alvor. Hans filosofiske prosjekt var «*destruksjon*» av fortidens ideer. Dette oppgjøret med tradisjon og historie er et kjennetegn ved senere postmodernisme. Så innflytelsen fra Heidegger er betydelig, men hans støtte til Hitler svekket nok ettermålet!

Jean-Paul Sartre (1905-1980) representerer en radikal, **ateistisk eksistensialisme**. For Sartre kommer *eksistens før essens*, som betyr at det ikke er noe meningsinnhold i tilværelsen forutfor oss. Vi begynner å eksistere, og så må vi selv fylle eksistensen med innhold og essens etter hvert. En grunntese er menneskets absolutte frihet og *autonomi*! Vi må til enhver tid velge hva vi vil gjøre og hvem vi vil være, og hele tiden konstruere oss selv. *Ikke født sånn, men blitt sånn!* Denne friheten framkaller *angsten*, som mange døyver med å ty til religion eller konvensjonelle verdier, noe som for Sartre er lik å bedra seg selv. Menneskets etiske ansvar er å leve ut friheten, men i balanse mot humanistiske prinsipper. Hans frihetsfilosofi fikk stor innflytelse på postmodernismens oppgjør med tradisjon og normer. Den er kanskje særlig synlig i form av nye forestillinger om seksualitet, kjønn, og kjønnsroller.

Politisk sympatiserte han med kommunismen. Han var bl.a av den oppfatning at absolutt *rettferdighet* og *frihet* var oppnåelig, men at det er umulig å leve fritt når man er fattig. Han hevdet kommunismen sikret rettferdighet i samfunnet best, og han var villig til å bruke til dels radikale utilitaristiske metoder, inkludert

vold, for å oppnå det. Han beveget seg derfor i paradoksal og overraskende totalitær retning, og støttet offentlig det stalinistiske Sovjet inntil invasjonen av Ungarn i 1956.

Hannah Arendt (1906-1975) studerte under Heidegger. Etter at professoratet hennes ikke ble godkjent pga hennes jødiske herkomst flyktet hun til Paris, og videre til USA i 1941. Hun underviste som statsviter, men er også kjent som filosof, selv om hun foretrakk benevnelsen *politisk teori* om sine ideer.

Et fokus for Arendt er analysen av totalitære bevegelser som stalinisme og nazisme. De er egentlig samme styresett; begge handler om tilintetgjørelse av *politikk* (= *samhandling*) gjennom undertrykkelse. Ondskapen i systemet er at mennesker gjøres overflødige som *mennesker*. Artikkene fra rettsaken mot SS-offiser Adolf Eichmann utvikler disse tankene med begrepet «*ondskapens banalitet*». Handlinger er ikke banale, men motivene kan være: Grusomme handlinger gjøres i tankeløse intensjoner om det gode. Eichmann var ikke ond, men bare lydlig mot et ondt system. Poenget er; den som ikke bevisst står opp for det gode kan ende opp med å tjene det onde.

I sin *handlingsfilosofi* peker Arendt på mennesket som *aktivt* vesen i kontrast til tradisjoner som ser på mennesket som et *tenkende* vesen («*jeg handler, derfor er jeg*»). Hun peker på tre grunnleggende menneskelige aktiviteter:

- *Arbeid* (eng *labour*) er den eksistensielle aktiviteten i den private sfære knyttet til å leve som menneske: Dekke biologiske behov, familie og barn, hobbyer, forholde seg til naturens gang som sykdom, aldring og død osv.

- *Produksjon* (eng *work*) er den skapende og verdiskapende aktiviteten i den offentlige sfæren hvor vi både skaffer oss eget levebrød, men også bidrar til å bygge, forme og utvikle det samfunn og den verden vi lever i.
- *Handling* (eng *action*) er den sosiale samhandling som foregår mellom mennesker og grupper uten verdiskaping som direkte mål. Det er meningsutveksling, formidling av verdier, normer og kultur, vitenskap, politikk osv.

Ifølge Arendt er et kjennetegn ved det moderne samfunnet at produksjons- og handlings-aktiviteter har blitt «fordrevet» til fordel for arbeidsaktiviteter, noe hun mener kommer av en framvoksende likhetsideologi. Aktivitetene har bl.a *byttet plass* i samfunnet; f.eks at private interesser fra «arbeids-rommet» trenger inn på det offentlige domenet til handlingsaktiviteten og fordriver mangfoldet i den meningsbrytende politiske samtalen. I retur får man en politisering av det private rom. En konsekvens av plassbyttet kan bli at belastningen ved å stå i de offentlige aktivitetene blir for krevende og at man trekker seg tilbake til den private sfæren. Resultatet blir en fremmedgjøring fra vår egen livsverden.

Denne tilbaketrekingen rammer politikken, dvs den likeverdige samhandlingen mellom mangfoldet av individ og grupper i samfunnet. Folk går fra å være aktive borgere til å bli konforme innbyggere og konsumenter. De slutter å reflektere og handle aktivt, og gjør bare det nødvendige for å kunne leve i fred. Politikken blir overlatt til pressgrupper, særinteresser og markedskrefter. Vi får et *massesamfunn* der alle går i flokk, som igjen baner veien for totalitære krefter.

Arendts svar på dette er å først *anerkjenne* at vi som samfunn representerer en pluralitet av *likeverdige* syn og behov. Deretter må vi *erkjenne* at hver aktivitet har sine definerte «rom» i verden, og at vi tydelig må opprettholde skillet mellom det offentlig og det privat. Så må vi hver enkelt bevisstgjøre våre verdier og *aktivt* stå opp for disse der det trengs. Bare slik kan man sikre reell menneskelig og politisk frihet.

Simone de Beauvoir (1908-1986) kom fra et borgerlig hjem i Paris hvor hun gikk på katolsk jenteskole, men hun utviklet et sekulær-humanistisk livssyn fra 14-årsalderen. Hun har tanker om universelle ideer og forestillinger, men de er ikke tidløse, og blir til som historiske uttrykk for sosiale konvensjoner. Hun hadde et livslangt, åpent forhold med Jean Paul Sartre, og de hadde et formål om å leve ut sine filosofiske idealer i praksis.

Påvirkning fra eksistensialismen, og etikken bygger på *frihet, ansvar og gjensidighet* som moralske kompass. Hun kritiserte undertrykkelse og slaveri, for den grunnleggende autonomi / selvråderett gjelder for alle mennesker! Vi har ikke reell frihet så lenge andre lever i ufrihet, eller blir ufrie av vår frihet.

Mest kjent er hun for engasjementet for kvinner, og boken «*Det annet kjønn*» kritiserer det patriarkalske samfunnet. Kvinnen blir et objekt for mannen, et *annet kjønn*. Hun avslører bl.a myter om "det evig kvinnelige", og hevdet at "*man fødes ikke som kvinne, man blir det*". Men kvinner må ikke gjøre seg til offer, og har selv ansvar for å ta tilbake suverenitet over eget liv. Gjennom dette hadde hun stor betydning for feminismen.

Albert Camus (1913-1960) stod personlig og filosofisk nær Sartre, og begge hadde sympatier med kommunismen. De

hadde også den samme ateistiske tilnærmingen til tilværelsen som grunnleggende meningsløs, hvilket gjør menneskets søken etter mening i en fremmed verden til en **absurdisme**. Det første spørsmål *det absurde mennesket* derfor bør stille seg er ifølge Camus: «*Hvorfor tar vi ikke like godt selvmord*». Selv avviser han en slik utvei som feig flukt. Løsningen er å ærlig erkjenne livets motsetninger og bare leve livet fritt og lidenskapelig; «*Lev og la leve for å skape hvem du er*».

De to vennene skilte etter hvert lag, og Camus tok bl.a avstand fra Sartres radikale eksistensialisme og absolutte frihetskrav. Han hevder: «*Absolutt frihet er den sterkestes rett til å dominere, mens absolutt rettferdighet bare er oppnåelig ved å undertrykke alle motsetninger. Det ødelegger friheten*». Camus trodde på rettferdighet, men ikke som fullt oppnåelig, og derfor er frihet viktigere. Han stiller i stedet opp *sannhet* og *godhet* som absolutter i etikken, konsepter som Sartre tok avstand fra.

Camus tar oppgjør med kommunismens totalitarisme og vold, og avviser utilitarisme som en farbar vei i etikken. Hvem kan vite hva som er best for flest? Og hvilken pris skal vi evt betale for det? Han beveger seg mot en ikke-voldelig anarkisme, men enda mer mot *humanisme*, der kamp for individets rettigheter gjennom medmenneskelighet og solidaritet står i sentrum.

De filosofiske ideene ble i hovedsak uttrykte gjennom litterære tekster, og i 1957 fikk han Nobelprisen i litteratur.

Michel Foucault (1926-1984) utfordret *strukturalismens* ide om universell moral og grunnleggende orden. Han pekte på hvordan historiske forhold, makt og institusjoner bidro til reproduksjon av strukturene. Alt er egentlig bare historiske konstruksjoner og sosiale konvensjoner, og ikke minst språket, måten vi snakker om ting på, bidrar til disse maktstrukturene.

Perspektivet er kjent som **poststrukturalisme**, og tilnærmet synonymt med postmodernisme, og det styrket skepsisen til tradisjoner og institusjoner. Individ og samfunn må frigjøres fra alle bånd, og individuell *selvstyring* ble et prinsipp for etikken.

Jacques Derrida (1930-2004) bygger på Heideggers idè om «*destruksjon*» av tradisjon og historie. Filosofi har som regel bygd på premisset om at rasjonalitet og fornuft skal lede oss mot større innsikt og sannhet. Derrida påviser både tankens begrensning, og språkets begrensning i å uttrykke tanken. Ting kan heller ikke alltid kategoriseres så systematisk som man har tenkt. Ting er ikke nødvendigvis godt eller ondt, bedre eller verre, men kan være det ene eller andre til ulike tider, eller begge deler, avhengig av perspektiv og subjektiv opplevelse.

Derrida kalte dette **dekonstruksjon**, en idè som skapte en grunnleggende mistro i postmodernismen til alt som lignet tradisjon, normativitet, kunnskap og sannhet, og styrket tesen om at «*alt er relativt*». Alt skulle dekonstrueres og bygges opp på nytt etter de valg og ønsker den enkelte måtte ha.

Jürgen Habermas (1929 -) var knyttet til *Frankfurterskolen*, et tverrfaglig miljø av radikale sosiologer, økonomer, psykologer og filosofer knyttet til universitetet i Frankfurt. De jobbet bl.a med å anvende Marx ideer i møte med nye samfunnsmessige virkeligheter, og utviklet samfunnsvitenskapen til å basere seg mer på empirisk forskning, og mindre på ideologisk teori. Han er sammen Adorno kjent for analysen av den *borgerlige offentlighet*. Her beskrives hvordan middelklassen utvikler seg fra å være opplyste og kritiske borgere til å bli mer et konsumerende publikum av forbrukere. Drivkraften i dette

knyttes særlig til framveksten av kommersielle massemedier, som er mer opptatt av å tjene penger enn folkeopplysning.

Det perspektivet kommer også fram i teorien om *kommunikativ handling* (= *språk og handlinger vi anvender i vår interaksjon med andre*). Vi lever i to verdener: En livsverden med frihet til å leve våre liv med familie, venner, fritid, tro osv, og en systemverden styrt av penger, makt, politikk og jus. I et byråkratisert og kommersialisert samfunn er systemverden nå i ferd med å kolonialisere livsverden, med stadig mindre reel, individuell frihet. Samfunnet går fra å være relasjonelt, enhets- og enighetsorientert til å bli nettverks, konkurranse- og konfliktorientert. Når penger er drivkraften blir kommunikative handlinger mer instrumentelle og strategiske for egen vinning, på bekostning av identitet, mening, relasjoner og solidaritet. Habermas forsvaret sterkt individuell frihet i møte med staten, og uttaler bl.a at «*enhver god ide satt i system blir ond*».

Et overraskende svar fra radikaleren og ateisten Habermas er at han anser religion, og særlig kristendom, som eneste holdbare verdigrunnlag i et stadig mer fragmentert samfunn:

«For forståelse av moderniteten har kristendommen fungert som mer enn bare en forløper. Universalistisk likhet, og idealene om individuell frihet, et liv i kollektiv solidaritet, det autonome mennesket, sosial frigjøring, personlig moral og samvittighet, menneskerettigheter og demokrati, er en direkte arv etter den jødiske etikken om rettferdighet og den kristne etikken om kjærlighet. Denne arven, i all vesentlighet uendret, har vært gjenstand for en kontinuerlig kritisk tolkning. Til denne dag er det ikke noe alternativ til denne. Og i lys av dagens utfordringer med post-nasjonale allianser må vi trekke næring fra dette stoffet, nå som i fortiden. Alt annet er tomt, postmoderne snakk».

Peter Singer (1946-) er en av nyere tids mest innflytelsesrike moralfilosofier. Han plasserer seg selv innen *hedonistisk utilitarisme*, med nytelse og lykke som overordnede mål, og argumenterer ut fra et radikalt naturalistisk ståsted. Avgjørende for hans etiske tenkning er definisjonen av en «*person*» som «*et selvbevisst vesen som er i stand til å ønske sin fortsatte eksistens*». Dette synet innebærer bl.a at mange dyr muligens kan regnes som personer, og samtidig at ikke alle mennesker nødvendigvis er personer. Slik argumenterer han både for dyrevelferd og forbud mot avlaving av dyr, og samtidig for abort fram til fødsel, drap av syke spebarn fram til 1-årsalder, og aktiv dødshjelp på mentalt funksjonshemmede personer.

Nyateismen har satt preg på den filosofiske samtalen etter år 2000. Det hevdes bl.a at religion ikke bare er ufornuftig, men destruktivt, og må bekjempes! Det argumenteres fra et konsekvent naturalistisk og naturvitenskapelig perspektiv; alt må kunne testes empirisk, *inkludert Guds eksistens*. De filosofiske argumentene mot religion er ikke nye, og tanken om en god og allmektig gud i en ond verden blir f.eks gjentatt som logisk uholdbar. Det gir logisk sett mening ut fra premisset om at fri vilje i prinsippet avvises, og det forfektes en klassisk, naturalistisk determinisme; at alt er styrt av fysiske prosesser.

Med bakgrunn i dette blir også nyateismen kritisert, både for å egentlig ikke forstå, og kanskje snarere *karikere* fenomenet religion, og for *scientisme*; at den i stedet gjør naturvitenskap til «religion». Det har en sterk tro på at vitenskap kan gi svar på alle ting, men slik blir den ikke bare en metode, men også et altomfattende livssyn / verdensanskuelse.

Kristen filosofi i nyere tid

Noen eksempler på at Gud likevel ikke var død...

C.S Lewis (1898-1963)

Lewis var ikke fagfilosof, men litteraturviter og forfatter, og utviklet slik i liten grad egen filosofi. Han underviste både ved Oxford og Cambridge, og ble etter sin kristne omvendelse en av 1900-tallets mest betydningsfulle apologeter for kristentro. Hans innflytelse kom derfor gjennom hans evne til å popularisere andres filosofiske tanker om utfordrende tema gjennom både forelesninger, radiokåseri, fagbøker og fiksjonslitteratur. For folk flest er han i dag kjent som forfatter av Narnia-bøkene.

I sine filosofiske og apologetiske skrifter var Lewis særlig beskjeftiget med å utfordre en ateistisk og naturalistisk virkelighetsforståelse, og tilsvarende bygge rasjonelle argumenter for Guds eksistens. I tillegg jobbet han også mye med det ondes problem. Alt dette gav ham tilnavnet «*Skeptikernes Apostel*». Et kjerneargument for hans overbevisning om kristendommens sannhet var en variant av det moralske gudsbeviset. Mennesker ser ut for på tvers av tid og kulturer å ha en felles «naturlig lov» som forteller hva som er rett og galt, og som «sier fra» når vi bryter denne lover. Denne universelle moralen kunne for Lewis bare forklares ut fra Guddommelig opphav.

Alvin Plantinga (1932 -)

Plantinga har stor anseelse i fagfilosofiske miljøer, og har bl.a mottatt Templeton-prisen (*humanioras svar på Nobelprisen*). Filosofien er bl.a delvis utviklet i møte med *nyateismen*.

Plantinga har arbeidet mye med *det ontologiske gudsbevis*:

- Hvis det er mulig at et maksimalt allmektig vesen eksisterer, så eksisterer Gud, for *eksistens* vil være blant hans allmektige egenskaper
- Det er mulig at Gud eksisterer
- Derfor eksisterer Gud

Plantinga «*styrket*» argumentet til at Gud ikke bare «*muligens*» eksisterer, men hvis Gud har de egenskapene man tilskriver et allmektig vesen så *må* han «*nødvendigvis*» eksistere.

I forhold til *det ondes problem* viser han at ondskap i verden ikke logisk motstrider med at den er skapt av en kjærlig Gud. En god Gud *må* skape mennesker med fri vilje, noe som nødvendigvis innebærer muligheten til også å velge det onde.

Plantingas *evolusjonære argument mot naturalisme* viser at evolusjon undergraver naturalisme: Hvis blind evolusjon er sant, hvordan kan vi da stole på at sanser og evner frambrakt ved denne evolusjonen skal kunne fortelle hva som er sant? Han viser videre at en «*gud-ledet*» evolusjon vil logisk løse problemet, og at kristen tro og vitenskap er i grunnleggende harmoni. Han har derfor vært en viktig brobygger mellom kristne dogmer i møte med utfordringene i vår moderne vår tid.

Norsk filosofi

Norsk filosofi har i stor grad reflektert rådende trender, men et par navn har oppnådd anseelse utover landegrensene.

Det har historisk vært en sterk *kristen-humanistisk* tradisjon i norsk åndsliv, bl.a illustrert ved opprettelsen av *Nansenskolen* (Norsk Humanistisk Akademi) til fremme av humanisme. Initiativtagerne var teologen (*senere biskop*) Kristian Schjelderup, og kristen-humanistene Anders Wyller og Henriette Lorentzen, men fikk navn etter agnostikeren Fritjof Nansen for å markere sitt tverr-religiøse grunnlag og formål. Representanter for den tradisjonen i dag er f.eks Henrik Syse.

Ellers er noen tydelige filosofiske stemmer i Norge i dag, som Aksel Braanen Sterri, sterkt påvirket av bl.a nyateisme, og ideer som Peter Singers hedonistiske utilitarisme.

Egil Wyller (1925 -) er særlig kjent for sitt arbeid med å oversette og tolke Platons skrifter. Han regnet seg lenge som humanistisk agnostiker, men etter bl.a doktorgradsarbeidet med Platons senfilosofi på 60-tallet bekjente han seg som en troende kristen.

Wyller har levert betydelige filosofiske bidrag til forholdet mellom tro og tanke, og bl.a tatt skarpe oppgjør med den naturalistiske, analytiske, og empirisk baserte filosofien representert ved f.eks Arne Næss. Han engasjerte seg også i kampen mot abort.

Størst internasjonal anerkjennelse har han fått gjennom sin systematiske bearbeidelse av Platons *henologi* / *enhetslære* som et perspektiv på samtidsfilosofien og vår tids utfordringer.

Dette framkommer særlig i hans hovedverk *Enhet og Annethet*, som viser at det er mulig å opprettholde et enhetsperspektiv, og en Gudstro i en oppsplittet tid, uten at det trenger å gå på bekostning av det åpne mangfoldet. Enhetsperspektivet, med sin understrekning av vårt ene, felles humanistiske opphav er snarere en *forutsetning* for sannhet, enhet, likhet og mangfold i en tid med normopløsning og kamp om makt og oppmerksomhet! Relativismen kan aldri sikre dette grunnlaget.

Hans Skjervheim (1926-1999) står i tradisjonen til Habermas som systemkritiker og forsvarer av sosialliberale ideer. Han er mest kjent for sitt arbeid innen vitenskapsfilosofi og metode, og engasjementet i *positivismestriden* som blusset opp igjen på 80-tallet. Positivistene hevdet det var mulig å finne felles metoder for samfunns- og naturvitenskapene, som regel på naturvitenskapens premisser. Skjervheim kritiserte både samfunnsvitenskapen for å bli for styrt av teori framfor empiri (jmf. Frankfurterskolen), og naturvitenskapene for å bevege seg inn på områder de ikke kan si noe om (*jmf scientisme - «troen på vitenskapen»*). Han slår fast at fagområdene har sine særegne trekk som også krever særegne metoder.

Innen logikk jobbet han med «*mistankens hermeneutikk*» i den offentlige debatt, som er tilbøyeligheten til å begrunne, eller tolke noe ut fra ubevisste forestillinger, falske forutsetninger eller skjult ideologi. «*Mistankens hermeneutikere*» sniker seg unna grunngevingen for en påstand ved hjelp av tvetydig språk, retoriske virkemidler, eller uholdbare logiske resonnement. Et standpunkt må være «*selvrefererende konsistent*» i den forstand at vi ikke må undergrave vårt eget poeng med vår egen argumentasjon.

Arne Næss (1912-2009) argumenterte for at filosofi må underlegges empirisk kontroll. I tillegg er han kjent som «*økosof*» og grunnlegger av ***dypøkologien***, som bl.a beskriver normer for menneskets forhold til naturen. Han har et *ikke-antroposentrisk* utgangspunkt, dvs at det ikke er mennesket, men naturen som må legge premissene for etikken. Mennesket må forstå seg selv som del av økosystemet. Med et naturalistisk utgangspunkt tilskriver ikke Næss naturen egenverdi eller mening, men den er kilde for mennesket til å skape mening. Selvrealisering kan derfor aldri gå på bekostning av naturen.

Arne Næss underviste ved norske universiteter i årevis, og påvirket generasjoner av norske studenter. Her er hans 6 «*bud*» for saklig meningsutveksling:

1. **Unngå tendensiøst utenomsnakk**
Personkarakteristikk, påstander om motpartens motiver, årsaksforklaringer til argument
2. **Unngå tendensiøse gjengivelser**
Gjengivelsen må være nøytral
3. **Unngå tendensiøs flertydighet**
Flertydighet gjør at argument kan tilpasses kritikken
4. **Unngå tendensiøs bruk av stråmenn**
Dvs å tillegge motstanderen synpunkt han ikke har
5. **Unngå tendensiøse originalfremstillinger**
Informasjon må ikke være usann, ufullstendig, eller holde tilbake relevant informasjon
6. **Unngå tendensiøse tilberedelser av innlegg**
Ironi, sarkasme, skjellsord, overdrivelse, trusler

Noen perspektiver i kristen filosofi

Kjennetegn ved all god filosofi:

- Still de store spørsmålene
 - Ikke ta noe for gitt
 - Kjenn deg selv
 - Finn ut: Hva er det gode liv, egentlig?
 - Ha *mange* og *lange* perspektiver
- + Erkjennelse, dvs handle i tråd med det du vet
- = VISDOM

Om virkelighet / ontologi / metafysikk

Bibelsk virkelighetsoppfatningen legger til grunn at både Gud, og den verden han har skapt, faktisk finnes, og er derfor dualistisk. Men den tilbyr en alternativ forståelse av dualisme som *ikke* skiller skarpt mellom ide og materie, men forstår det som en *udelelig enhet*. *Ideene* har sitt opphav i et evig, personlig og rasjonelt vesen, og dette vesen står fortsatt i en omsorgsfull relasjon til sitt *materielle* skaperverk. Eksempler på denne «udeleligheten» er bl.a:

- msk skapt av *jord* til «en levende *sjel*» (1.Mos 2,7), pluss at vi skal gjenoppstå med kropp
- sann *åndelighet* skal vise seg i praktisk *gjerning* for medmennesker
- Jesus, Guds Sønn, som sann *Gud* og sant *menneske*

Erkjennelsesteori / epistemologi

Etter kristen forståelse så finnes *absolutt sannhet*, og den er fra Gud. Og siden sannhet er fra Skaperen, så kan bruddstykker av sannhet også finnes og erfares overalt i det skapte gjennom både sanser og fornuft. Men den dypeste sannhet om Gud, vår tilstand, og veien til Gud må åpenbares for oss, og det skjer gjennom Jesus, han som åpenbarer seg som *Veien, Sannheten og Livet*.

Sannhetskriterier:

Koherenskriteriet: Henger påstanden logisk sammen? Kan man påstå at «*absolutt sannhet finnes ikke*», eller har man da nettopp hevdet en sannhet?

Korrespondanse-kriteriet: Stemmer påstanden med virkeligheten, med empirisk prøving og menneskelig erfaring? Er dette den beste forklaringen?

Pragmatismekriteriet: Funger det? For alle, alltid, alle steder? Konsekvenser? Løser det problemer, eller skaper nye? Etisk vurdering: Hva gjør det med oss?

Menneskesyn

Et kristent menneskesyn er *humanistisk* fordi det har menneskets beste i sentrum, og *dualistisk* fordi det erkjenner at vi er mer enn kropp. Filosofien har ofte skapt skille mellom ånd og kropp, og rangert ånd *over* kropp, og nedvurdert det fysiske. Det snek seg også inn i kristen teologi, men er mer en arv etter Platon enn fra Bibelen.

I Bibelen er mennesket helt fra skapelsen presentert som både en «*jordmann*» (adam) og «*en levende sjel*», der ånd og kropp

utgjør en helhet. Dette ble bekreftet av at Gud selv lot seg føde *som kropp*, og Jesus helbreder både *kropp og sjel*. Mennesket er ikke en sjel født *i* en kropp, eller *med* en kropp, men født som kropp!

I tillegg er menneskets verdi etter bibelsk tanke løsrevet fra menneskets rasjonelle og fysiske kapasiteter, og hviler utelukkende på at det er skapt av Gud til relasjon med ham (*skapt i Guds bilde*), og fortsatt elsket av Gud.

Det gode / etikk

Eutyfro-problemstillingen kan være verdt å gruble litt på...:

Påbyr Gud det gode fordi det er godt...?

Eller er det gode godt fordi Gud påbyr det...?

I kristen tenkning er **det moralske argumentet** for Guds eksistens mye brukt, og det blir framstilt ca slik:

- Objektive moralske sannheter finnes, f.eks at det er bedre å gjøre godt mot noen enn å gjøre vondt
- Objektive moralske sannheter kan ikke ha opphav i skiftende menneskelige konvensjoner
- Gud framstår som den beste forklaringen på opphavet til objektiv moral
- Derfor finnes antakelig Gud

Det vakre / skjønnhet / estetikk

Det vakre har stor verdi i Bibelen, enten det knyttes til naturen, mennesker, kunsten, kunstneren, eller Gud selv. Det vakre knyttes til alle sansene, ikke bare det visuelle, som har en hovedvekt hos f.eks Platon. Bibelen foreskriver ikke bestemte kriterier for hva som er vakkert, men det er to aspekt ved «bibelsk skjønnhet» som er viktige, og som gjør skjønnhet til mer enn «penhet»:

Det vakre knyttes til forståelsen av *sannhet*, dvs at kunst må fortelle noe sant om livet. Kunstens formål er ikke «*forskjønnning*» av virkeligheten, men må formidle spenning, kontrast og paradoks i den menneskelige erfaring. Fall, nederlag og ondskap, men også håp, trøst og oppreising

Det vakre kan ikke løsrives fra *Det gode*, og får slik en etisk dimensjon. Naturen er vakker fordi den er god, og menneskelig skjønnhet kobler ytre skjønnhet med indre, moralsk karakter. «*Bibelsk*» kunst må derfor tale til hele mennesket, både sanser, forstand og hjerte.

Slik danner *Det Sanne*, *Det Gode* og *Det Vakre* en helhetlig «*treenighet*» i kristen tenkning, som kan erkjennes både rasjonelt med fornuften og erfares empirisk med *alle* sansene, med hode, kropp og sjel, og på ulike måter for ulike mennesker.

I sum: Sannhet finnes, godhet finnes, skjønnhet finnes; ergo, Gud finnes...

Litt om logikk

TENKE-FERDIGHETER

Det som i seg selv er en god tanke er ikke nødvendigvis godt tenkt. God filosofi forutsetter at man tenker godt. Det må henge sammen! Men, hvordan blir kunnskap til? Kan tenking læres? Forestillingen om at vi kan lære oss bedre strategier for å tenke bygger på et konstruktivistisk kunnskaps- og læringssyn. Ideen er at kunnskap *konstrueres* og *skapes* i et aktivt og sosialt samspill gjennom deling, dialog og kritisk refleksjon over informasjon, kunnskap og erfaring. *Tanken* blir et viktig verktøy i læring, og *tenke-ferdighet* en grunnleggende kompetanse i kunnskapsdannelsen. OG en grunnholdning til selve tilværelsen! *Cogito ergo sum*, osv...

Tenke-ferdigheter handler ikke om «å være smart», men om å ha et bevisst forhold til *hva*, *hvordan* og *hvorfor* man tenker. Det handler om å ha en strukturert plan for hvordan jobbe faglig med problemstillinger, og et system for hvordan *samle inn*, *organisere* og *vurderer* tanker, OG hvordan man kan tenke *nye* tanker. Tre viktige forutsetninger er:

- Språk: Utvikling av ord og begreper - hvordan kan man tenke det man ikke har ord for?
- Dialog: To hoder tenker bedre enn ett – god læring er «sosial» ved at den inkluderer andres tanker
- Meta-tenking: Å tenke på å tenke – bevissthet om læring er viktig for å vite hva vi faktisk har lært!

Noen retningslinjer for å tenke godt:

Informasjonsinnhenting – beskrive kunnskap

- Samle, sanse og observere - *se, høre, røre*
- Dele og lytte - *hva vet vi, og hva vet vi ikke?*
- Stille spørsmål ved alt!
- Beskrive, velge ut, huske og lære

Grunnleggende forståelse – organisere kunnskap

- Organisere, kategorisere og finne sammenhenger
- Sette presise ord og begreper på det vi har funnet
- Lete etter alternative perspektiver
- Utlede ideer og konsepter

Produktiv tenking – vurdere kunnskap

- Analysere, teste, rangere og vurdere kunnskap
- Koble teori og erfaring
- Vurdere utfordringer og konsekvenser
- Anvende kunnskap og forståelse i «virkeligheten»

Meta-tenking – formulere / «skape» ny kunnskap

- Hva lærte vi?
- Hvordan lærte vi det?
- Hva kan vi bruke det til?
- Hvilken verdi og mening har det?

TANKEFEIL / ARGUMENTASJONSFEIL – praktisk logikk

Er argumentet / konklusjonen gyldig? Det *høres* riktig ut, men er det riktig? Her er noen typiske tanke- og argumentasjonsfeil:

Uformelle tankefeil: Irrelevante argument, saklig feil, uklart eller tvetydig språk e.l:

Personangrep > f.eks utskjelling, mistenkeliggjøring, latterliggjøring, påpeke andres feil:

A: Vi må redusere CO₂-utslippene

B: Ja, men du kjører jo bil selv, din hykler

Stråmann-argumentasjon > distraherende argument, f.eks ved å framstille en stereotypi av motpartens standpunkt:

A: Vi må redusere CO₂-utslippene

B: Så du vil nekte folk å kjøre bil?

Formelle tankefeil: Ugyldig «tankerekke» ved at konklusjonen ikke følger «nødvendig» eller logisk av argumentene:

Retorisk appell

Appell til autoritet > «*Forskere mener...*»

Appell til allmenn, populær, eller flertallsmening > «*Som alle oppegående mennesker vet...*»

Appell til følelser: Smiger, trusler, medlidenhet, skyld, anekdoter e.l > «*Da jeg var ung...*»

Irrelevant argument > f.eks **kronologi-argumentet**, at noe er bedre fordi det kommer senere i tid:

A: «Vi lever tross alt i 2020!»

Generalisering > f.eks for omfattande konklusjoner:

A: Transport er en kilde til CO₂. Derfor må vi slutte å kjøre bil.

Sirkelargumentasjon > f.eks ledende spørsmål:

A: Du vet at biler slipper ut CO₂? - B: Ja.

A: Du vet at CO₂-utslipp fører til utryddelse av arter? - B: Ja.

A: Når biler fører til utryddelse av arter, vil du da fortsatt at vi skal kjøre bil? - B: Ehhh...

Falske årsakssammenhenger

Falske alternativer / dilemma > setter opp falske premisser:

A: For å redusere CO₂-utslipp må vi forby bil, eller nekte folk å reise. Hva velger du? B: Ehhh...

Utilstrekkelig argument > irrelevante data, ensidig perspektiv, utelatelse eller benektelse av data:

A: Vi må kutte CO₂, så hvis alle kjører elbil er problemet løst.

Årsaksfeil / kausalitetsfeil > ikke *nødvendig* linje fra årsak til virking; forveksling, forenkling, dominoeffekt, ønske:

”Sten kan ikke fly. Morlille kan ikke fly. Ergo er Morlille en sten”

Noe å filosofere på...

1. *Hva er evt forskjellen på å leve og å eksistere?*
2. *Kan sannhet finnes uten Gud?*
3. *Reglene må være like for alle*
4. *Finnes tallet «2», på ordentlig?*
5. *Den største friheten er når du velger å forplikte deg*
6. *Livet leves best i nuet*
7. *Fornuft er bedre enn følelser*
8. *Har vi egentlig fri vilje?*
9. *Hvorfor er det noe fremfor ingenting?*
10. *Godt og / eller ondt finnes egentlig ikke. Det er bare en illusjon*
11. *Hvorfor handle moralsk hvis jeg ikke har fordel av det selv?*
12. *Kan Det Gode eksistere uten Det Onde?*
13. *Humanisme: Msk har iboende verdighet. Hva, hvor, hvordan?*
14. *Hadde livet ditt blitt bedre hvis du kunne kontrollere fremtiden?*
15. *Hva er menneskets grunnleggende drivkraft?
a) ønske om makt b) ønske om nytelse c) ønske om mening*
16. *Ateisme: Vi kan ikke tro på Gud, for vi kan ikke tro på noe evig. Hva da med energi?*
17. *Ateisme: Vi kan ikke tro på Gud, for det usynlige finnes ikke.*
18. *Hva da med informasjon, som f.eks i vårt DNA?*
19. *Hvis man først har visket ut skillet mellom dyr og menneske, er det da noen prinsipiell forskjell mellom msk og maskin?*